

«Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο»

«Ευρωπαϊκό Δίκαιο»

Διπλωματική Εργασία

«Οι παρεμβάσεις στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία υπό το πρίσμα του
άρθρου 17 § 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της
Ευρωπαϊκής Ένωσης»

«Αικατερίνη Κάκκου»

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: «Βασιλική Καραγκούνη»

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Οι παρεμβάσεις στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία υπό το πρίσμα του
άρθρου 17 § 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της
Ευρωπαϊκής Ένωσης»

«Αικατερίνη Κάκκου»

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Α΄ Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

«Βασιλική Καραγκούνη»

«Επίκουρη Καθηγήτρια Νομικής
Πανεπιστημίου Frederick, μέλος ΣΕΠ
ΕΑΠ»

Β΄ Επιβλέπων Καθηγητής:

«Βασίλειος Τζέμος»

«Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου
Θεσσαλίας»

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2023

«Στους γονείς μου Βασίλη και Δέσποινα Κάκκου»

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη αναλύεται το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, το οποίο διατυπώνεται στο άρθρο 17 § 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αποτελώντας ένα θεμελιώδες δικαίωμα στενά συνυφασμένο με τον κατεξοχήν οικονομικό προορισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης προστατεύεται και οι αποδεκτοί περιορισμοί του τελούν υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου.

Με στόχο τις επιτρεπόμενες παρεμβάσεις υπό το πρίσμα του δικαιώματος στην ιδιοκτησία από την Ευρωπαϊκή Ένωση, τα ενωσιακά όργανα και τα κράτη μέλη, η μελέτη ξεκινά με την ιστορική ανάλυση της έννοιας της ιδιοκτησίας με διεθνείς και εθνικές αναφορές και τη σχέση της με το προστατευτικό πεδίο του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στη συνέχεια, διατυπώνεται το πεδίο εφαρμογής της διάταξης και οι δικαιούχοι με αναφορές στη συναφή νομολογία των ενωσιακών δικαστηρίων προκειμένου να οδηγηθούμε στις επιτρεπόμενες παρεμβάσεις και προϋποθέσεις που τίθενται, όσον αφορά στην επιτρεπτή στέρηση της ιδιοκτησίας και στους περιορισμούς στη δυνατότητα χρήσης και άσκησης του δικαιώματος με γνώμονα τη συναφή νομολογία. Η ειδικότερη ανάλυση της περιπτωσιολογίας για την προστασία του περιβάλλοντος, την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και των κυρώσεων σε διεθνές επίπεδο μαζί με την οικονομική κρίση αποτελεί το έναυσμα για την οριοθέτηση της αρχής της αναλογικότητας από την ενωσιακή νομολογία, καθώς και την αποζημίωση όταν διαπιστώνεται προσβολή του δικαιώματος στην ιδιοκτησία.

Σε αυτό το πλαίσιο εξάγονται συμπεράσματα, όσον αφορά στην επαρκή προστασία του δικαιώματος στην ιδιοκτησία σύμφωνα με το άρθρο 17 § 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στους επιτρεπόμενους περιορισμούς του με κριτική αποτίμηση της σχετικής νομοθεσίας και νομολογίας.

Λέξεις - Κλειδιά

άρθρο 17 § 1 ΧΘΔΕΕ, δικαίωμα στην ιδιοκτησία, στέρηση της ιδιοκτησίας, περιορισμός στη χρήση της ιδιοκτησίας, δίκαιη αποζημίωση, αρχή της αναλογικότητας

«Interventions on property rights in accordance with the article 17 § 1 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union»

«Aikaterini Kakkou»

Abstract

The study analyzes the right to property under the article 17 § 1 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. Being a fundamental right, closely intertwined with the economic purpose of the European Union it is protected and its limitations are subject to the conditions of the article.

Aiming at the permissible interventions of the right to property by the European Union, the Union institutions and the Member States, the study begins with the historical analysis of the concept of property with international and national references and its relationship with the protective field of article 1 of Protocol number one to the European Convention on Human Rights. Then the scope of application of the provision and the beneficiaries is formulated with references to the relevant jurisprudence as to be guided to the permitted interventions and conditions set, regarding the permitted deprivation of property and the restrictions on the possibility of using and exercising the right. The specific analysis of the case law for the protection of the environment, the fight against terrorism and the sanctions at the international level together with the economic crisis is the trigger for the delimitation of the principle of proportionality from the EU jurisprudence as well as the right to fair compensation when the violation of the right to property is established.

In this context conclusions are drawn regarding the adequate protection of the right to property in accordance with the article 17 § 1 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union and its permitted limitations with an evaluation of the relevant legislation and jurisprudence.

Keywords

Article 17 § 1 EU Charter, right to property, deprivation of the right to property, limitations on property rights, fair compensation, principle of proportionality

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract	vi
Περιεχόμενα.....	vii
Συντομογραφίες	viii
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
I.A. Γενικά.....	1
I.B. Ιστορικές αναφορές στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία με διεθνή και εθνική κατοχύρωσή του.....	3
I.Γ. Συγγενής διάταξη - Το άρθρο 345 της ΣΛΕΕ	5
II. ΤΟ ΑΡΘΡΟ 1 ΤΟΥ ΠΠΠ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΚΑΙ Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 17 § 1 ΧΘΔΕΕ.....	7
III. ΕΜΒΕΛΕΙΑ	10
III.A. Το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ και η εμβέλειά του	10
III.B. Δικαιούχοι	13
III.Γ. Αγαθά που προστατεύονται	14
III.Δ. Η ειρηνική απόλαυση των αγαθών.....	15
III.E. Η ιδιοκτησία ως απόλυτο δικαίωμα	17
IV. ΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ.....	18
IV.A. Η στέρηση της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 § 1 εδ. β΄ ΧΘΔΕΕ)	18
IV.A.1. Η έννοια της στέρησης - απαλλοτρίωση.....	18
IV.A.2. De facto απαλλοτρίωση	22
IV.A.3. Προϋποθέσεις επιτρεπτής στέρησης της ιδιοκτησίας	23
IV.A.3.1. Η δημόσια ωφέλεια	23
IV.A.3.2. Η πρόβλεψη του νόμου	25
IV.A.3.3. Η έγκαιρη και δίκαιη αποζημίωση ως αποτέλεσμα της στέρησης της ιδιοκτησίας	26
IV.B. Οι περιορισμοί στη δυνατότητα χρήσης και άσκησης του δικαιώματος της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 § 1 εδ. γ΄ ΧΘΔΕΕ).....	28
IV.B.1. Η έννοια των περιορισμών στη χρήση των αγαθών.....	28
IV.B.2. Προϋποθέσεις επιτρεπόμενων περιορισμών στη χρήση των αγαθών.....	30
IV.B.2.1. Η προστασία του περιβάλλοντος	31
IV.B.2.2. Η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, οι κυρώσεις σε διεθνές επίπεδο λόγω ΚΕΠΠΑ και η αποτροπή της διάδοσης των πυρηνικών όπλων.....	33
IV.B.2.3. Η οικονομική κρίση ως κρίση χρέους.....	36
IV.B.3. Η αρχή της αναλογικότητας ως αντίβαρο της επέμβασης στη χρήση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία.....	39
IV.B.4. Η αποζημίωση	43
V. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ	46
Βιβλιογραφία.....	50
Νομολογία ΠΕΚ, ΓΔ, ΔΕΚ και ΔΕΕ	55

Συντομογραφίες

ΕΜΣ	Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας
ΕΜΧΣ	Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης
ΕΤΧΣ	Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας
ΓΔ	Γενικό Δικαστήριο ΕΕ
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΚΕΠΠΑ	Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφαλείας
Ν.Π.Δ.Δ.	Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΝΣ	μηχανισμός Οριστικών Νομισματικών Συναλλαγών
ΠΕΚ	Πρωτοδικείο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠΠΠ της ΕΣΔΑ	Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣτΛ	Συνθήκη της Λισαβόνας
ΧΘΔΕΕ	Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I.A. Γενικά

Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί μια από τις πιο μεγάλες προκλήσεις στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, ιδιαίτερα με την είσοδο νέων κρατών μελών, καθώς οι ιδρυτικές συνθήκες περιοριζόμενες σε αρμοδιότητες για οικονομική διαχείριση, δεν περιείχαν ρητή νομική κατοχύρωσή τους. Παρότι τα θεμελιώδη δικαιώματα απολάμβαναν επαρκούς προστασίας στο κοινοτικό πλαίσιο θεωρείται ως σταθμός για την ευρωπαϊκή ενοποίηση η έναρξη ισχύος του ΧΘΔΕΕ, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιστορική πορεία του¹. Αν κρίσιμο για τη θεώρηση ενός δικαιώματος ως θεμελιώδες είναι και η νομική κατοχύρωσή του σε κάποιο κείμενο που διαθέτει επίπεδο με ανώτατη και με υπερνομοθετική ισχύ², το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, ως θεμελιώδες δικαίωμα, προστατεύεται στην ΕΕ από το άρθρο 17 του ΧΘΔΕΕ και οι αποδεκτοί περιορισμοί του τελούν υπό τις προϋποθέσεις του.

Ήδη, έχουν συμπληρωθεί σχεδόν δεκατέσσερα (14) έτη από τον εξοπλισμό του ΧΘΔΕΕ με νομική δεσμευτικότητα, όντας πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ³. Ο ΧΘΔΕΕ, ως ένας πληρέστερος και πιο σύγχρονος κατάλογος, ο οποίος διαφώτισε τον ευρωπαίο πολίτη για το ακριβές περιεχόμενο και το εύρος των δικαιωμάτων του διακηρύσσοντας πανηγυρικά τις ευρωπαϊκές αξίες, τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και συνοψίζοντας τη νομολογία του ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ, αποτελεί συχνά επιχείρημα στα χέρια των θιγόμενων, που προσφεύγουν ενώπιον του ΔΕΕ.

¹ Βλ. σχ. για την ιστορική πορεία του ΧΘΔΕΕ σε Πρεβεδούρου Ευγενία. 2011. "Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: σχέση ανταγωνισμού ή αλληλοσυμπλήρωσης". Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 2: Σελ. 279 επ.

² Βλ. σχ. σε Τζέμο Βασίλη. 2018. Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων και πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, Δημόσιο Δίκαιο 3/2018, σελ. 211, λήφθηκε στις 13.4.2023 από: http://www.publiclawjournal.com/docs/2018/2_3/2018_3_2_3_tzemos.pdf

³ Βλ. σχ. σε Τζέμο Βασίλη. 2019. "Εισαγωγή - Προοίμιο" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2019. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 8, σύμφωνα με τον οποίο ο ΧΘΔΕΕ υιοθετήθηκε τον 12.2000 από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και την Επιτροπή (ABL, 2000, C364/1) και με τη θέση ότι δεν θα έχει για την ώρα νομική δεσμευτικότητα. Μόλις τον 12.2009 απέκτησε νομική δεσμευτικότητα, με κάποιες λίγες τροποποιήσεις σε σχέση με το αρχικό κείμενο, μαζί με την ΣΛΕΕ, όπου σύμφωνα με το άρθρο 6 § 1 ΣΕΕ, απέκτησε και το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες, ως ισχύον πλέον πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ.

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελεί το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, όπως αυτό διατυπώνεται στο άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ, με έμφαση στις παρεμβάσεις που οδηγούν στην πλήρη στέρηση ή και στον περιορισμό του. Ο εξ αρχής οικονομικός προσανατολισμός των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, με το μεγάλο αριθμό καθημερινών συναλλαγών και τα πολλά μέτρα οικονομικής πολιτικής που συνεχώς εξελίσσονται και εξελίσσουν τον ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο, ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης και λιτότητας, σε συνδυασμό με την προστασία του περιβάλλοντος, τις οικονομικές κυρώσεις για την αποφυγή πολέμων και τη διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης με την αποτροπή της διάδοσης και χρήσης πυρηνικών όπλων, αποτελούν το έναυσμα για το ερευνητικό ενδιαφέρον για την παρούσα μελέτη. Η έρευνα βασίζεται στην νομοθεσία της ΕΕ και τη νομολογία του ΠΕΚ, ΓΔ, ΔΕΚ, ΔΕΕ και ΕΔΔΑ, χωρίς να παραλείπεται και η ελληνική νομοθετική και νομολογιακή δραστηριότητα με ιδιαίτερο αρωγό στη θεμελίωση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, τις βιβλιογραφικές αναφορές.

Η μελέτη ξεκινά με την εισαγωγή, όπου αναλύονται οι αντίστοιχες ιστορικές και σύγχρονες συναφείς εθνικές και διεθνείς αναφορές, όσον αφορά στο προστατευόμενο δικαίωμα στην ιδιοκτησία, καθώς και του άρθρου 345 ΣΛΕΕ, ως συγγενής διάταξη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ και η σχέση του με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία του ΧΘΔΕΕ, όντας μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της ΕΕ αλλά και με την ισοδύναμη ισχύ, που του δίνουν οι Επεξηγήσεις του ΧΘΔΕΕ, για την έννοια και την εμβέλεια του δικαιώματος στην ιδιοκτησία.

Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο, οριοθετείται το πεδίο εφαρμογής της διάταξης σε συνδυασμό με το άρθρο 51 ΧΘΔΕΕ και την έννοια της ειρηνικής απόλαυσης του δικαιώματος (άρθρο 17 § 1 εδ. α'), τους δικαιούχους και τα προστατευόμενα αγαθά, προκειμένου να οδηγηθούμε στις επιτρεπόμενες παρεμβάσεις κατά το άρθρο 17 § 1 εδ. β' και γ'.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύεται η έννοια της στέρησης της ιδιοκτησίας, όπως αυτή διατυπώνεται στο άρθρο 17 § 1 εδ. β' του ΧΘΔΕΕ, με τις προϋποθέσεις που θέτει για την ύπαρξη δημόσιας ωφέλειας, την πρόβλεψη του νόμου και την έγκαιρη και δίκαιη αποζημίωση, ως αποτέλεσμα της στέρησης. Έπειτα, διατυπώνονται οι περιορισμοί στη

δυνατότητα της χρήσης και της άσκησης του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, με την ανάλυση σημαντικών υποθέσεων, που έρχονται προς κρίση ενώπιον του ΓΔ και ΔΕΕ ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, όσον αφορά στην προστασία του περιβάλλοντος, στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας, στις κυρώσεις σε διεθνές επίπεδο λόγω ΚΕΠΠΑ και στην αποτροπή της διάδοσης της κατασκευής και χρήσης των πυρηνικών όπλων αλλά και στην οικονομική κρίση που μαστίζει και την ΕΕ από το 2008. Σημαντική ενότητα αποτελεί η χρήση από τα ευρωπαϊκά δικαστήρια στις παρεμβάσεις στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία της αρχής της αναλογικότητας, τόσο στη στέρηση, όσο και στους περιορισμούς, προκειμένου να κριθεί το σύννομο των επεμβάσεων και η τελικά συναφής ύπαρξη αποζημίωσης.

Η εξελικτική πορεία της διπλωματικής εργασίας ολοκληρώνεται μέσα από την εξαγωγή των συμπερασμάτων και την κριτική αποτίμηση της νομολογίας και νομοθεσίας, όσον αφορά στην αποτελεσματική προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος στην ιδιοκτησία και στις παρεμβάσεις υπό το πρίσμα του, σύμφωνα με το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ.

I.B. Ιστορικές αναφορές στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία με διεθνή και εθνική κατοχύρωσή του

Η προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας έχει καθιερωθεί ήδη από τη Ρωμαϊκή εποχή⁴ και βρίσκεται στον πυρήνα της σύγχρονης κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Από το 1689 ο John Locke την προσδιορίζει ως το σύνολο της ζωής, της περιουσίας και της ελευθερίας του ατόμου⁵. Στην ευρύτερη έννοιά της, η οποία και αναγνωρίζεται από την έννομη τάξη, πέρα από την κυριότητα, περιλαμβάνει την κατοχή, χρήση και κάρπωση αγαθών, κινητών και ακινήτων και αποτελεί αντικείμενο ρύθμισης από πολλές διαφορετικές απόψεις (κτήση, μεταβίβαση, περιορισμοί και προστασία, χρήση, στέρηση κ.λπ.).

Η προστασία και οι περιορισμοί που τίθενται στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, συνδέονται με φύση του πολιτεύματος, καθώς αποτελεί θεμέλιο λίθο της αστικής δημοκρατίας και ζυμώθηκε στη δίνη των μεγάλων πολιτικών ιδεολογιών των προηγούμενων αιώνων, όντας

⁴ Jus abutendi, βλ. σχ. σε Χορομίδη Κωνσταντίνο. 2008. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση. Ιδιωτική έκδοση. Σελ. 22 επ. και ιδιαίτερα σελ. 50 επ. για μια σύντομη επισκόπηση του θεσμού της ιδιοκτησίας.

⁵ Βλ. σχ. σε Locke John. 1683. Second Treatise on Government, λήφθηκε στις 14.4.2023 από: <https://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm> Chapter V of Property.

αιτία διενέξεων μεταξύ ατόμων και σκληρών αγώνων μεταξύ κοινωνικών τάξεων και κρατών. Αποτελεί δικαίωμα και θεσμό με καθοριστική σημασία για την ανθρώπινη επιβίωση.

Η διάταξη του άρθρου 17 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789 ορίζει ότι κανείς δεν μπορεί να στερηθεί την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για πρόδηλη δημόσια ανάγκη, εφόσον έχει διαπιστωθεί με νόμο και με την προηγούμενη δίκαιη αποζημίωσή του⁶ ενώ το 1791 η προστασία της ιδιοκτησίας κατοχυρώθηκε στο Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και στο Γαλλικό Σύνταγμα, και επιβιώνει μέχρι και σήμερα, στα περισσότερα συνταγματικά κείμενα των κρατών του δυτικού πολιτισμού⁷. Επίσης, κατοχυρώνεται στο άρθρο 17 της Οικουμενικής Διακήρυξης του Ανθρώπου⁸ και στο άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ⁹.

Η ιδιοκτησία ανάγεται σε θεμελιώδες ατομικό δικαίωμα σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα από το 1821 μέχρι και σήμερα, με την προστασία της να αποτελεί τον κανόνα και την προσβολή της την εξαίρεση και μόνο μετά από προηγούμενη πλήρη αποζημίωση¹⁰. Σήμερα, διατυπώνεται στο άρθρο 17 του Συντάγματος, το οποίο αφορά στην προστασία της ιδιοκτησίας και στην απαλλοτρίωσή της¹¹ και περιλαμβάνει εκτός από την έννοια της κυριότητας κατά το αστικό δίκαιο και την ευρύτερη έννοια της ιδιοκτησίας, καλύπτοντας

⁶ Βλ. σχ. για το κείμενο του άρθρου 17 σε La déclaration des Droits de l' Homme et du Citoyen (1789), λήφθηκε στις 14.4.2023 από: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>.

⁷ Βλ. σχ. σε Μίντζα Θεολόγο. 2022. Προστασία του Περιβάλλοντος και ιδιοκτησία ακινήτων. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 3 επ.

⁸ Βλ. σχ. για το κείμενο του άρθρου 17 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (10.12.1948), λήφθηκε στις 14.4.2023 από: <https://unric.org/el/%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%B7%CF%81%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B9-2/>

⁹ Βλ. σχ. για το κείμενο του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (20.3.1952), λήφθηκε στις 14.4.2023 από: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ell.pdf

¹⁰ Βλ. σχ. σε Χορομίδη Ιωάννη. 2016. "Η συρρίκνωση της συνταγματικής προστασίας της ιδιοκτησίας μέσω των διατάξεων του άρθρου 7Α". Ελληνική Δικαιοσύνη 3: Σελ. 691 επ., για τις διατάξεις των ελληνικών Συνταγμάτων και τη συρρίκνωση της προστασίας της ιδιοκτησίας στην Ελλάδα.

¹¹ Βλ. σχ. για το κείμενο του άρθρου σε Σύνταγμα της Ελλάδας Μέρος Δεύτερο, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, Άρθρο 17 (Προστασία της ιδιοκτησίας, απαλλοτρίωση), λήφθηκε στις 14.4.2023 από: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-17/>

όλες τις μορφές οικονομικών δικαιωμάτων, τα οποία ρυθμίζονται και φυλάσσονται από το Σύνταγμα, ενώ οι αυθαίρετοι περιορισμοί της καταλήγουν στην εκμηδένιση της περιουσιακής αυτονομίας των ατόμων και επιχειρήσεων¹².

Στο ευρωπαϊκό δίκαιο, πριν από τη θέσπιση του ΧΘΔΕΕ, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και συγκεκριμένα του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, μολονότι δεν υπήρχε ρητή νομική κατοχύρωση στις Συνθήκες, αναπτύχθηκε από το ΔΕΚ ως μία από τις άγραφες γενικές αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου¹³.

Ι.Γ. Συγγενής διάταξη - Το άρθρο 345 της ΣΛΕΕ

Στο άρθρο 345 της ΣΛΕΕ διακηρύσσεται η αρχή της ουδετερότητας της ΕΕ έναντι του ιδιοκτησιακού καθεστώτος στα κράτη μέλη, καθώς διατυπώνεται ότι οι Συνθήκες δεν το προδικάζουν με κανένα τρόπο¹⁴. Παρά την ευρύτητα με την οποία ορίζεται η συγκεκριμένη διάταξη, αυτή αφορά κατά πρώτο λόγο στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των επιχειρήσεων και χρησιμεύει στα κράτη μέλη ως μέσο άσκησης οικονομικής πολιτικής, αποτελώντας τμήμα του «οικονομικού Συντάγματος» της ΕΕ μαζί με τα άρθρα 37 και 106 ΣΛΕΕ¹⁵.

Το συγκεκριμένο άρθρο αναφέρεται στο καθεστώς ιδιοκτησίας καθαυτό και όχι στα δικαιώματα που απορρέουν από την ιδιοκτησία, με τους όποιους περιορισμούς κατοχυρώνονται στο άρθρο 17 ΧΘΔΕΕ, διακηρύσσοντας ότι η ΕΕ δεν επιβάλλει ούτε και επιλέγει συγκεκριμένους τρόπους ρύθμισης των ιδιοκτησιακών σχέσεων στα κράτη μέλη, ούτε όμως και δίνει ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο στην έννοια της ιδιοκτησίας μέσω εναρμόνισης. Ήδη, η διάταξη θεωρείται ότι έχει καμφθεί στην πραγματικότητα, αν και

¹² Βλ. σχ. σε Χορομίδη Κωνσταντίνο. 2008. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση. Ιδιωτική έκδοση. Σελ. 74.

¹³ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 17.12.1970, C-11/70, Internationale Handelsgesellschaft/Einfuhr-und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel, ECLI:EU:C:1970:114, σκ. 4, για την αναγνώριση του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως γενικών αρχών του δικαίου, ΔΕΚ, 14.5.1974, C-4/73, J. Nold, Kohlen - und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:1974:51, σκ. 13 - 14, ΔΕΚ, 13.12.1979, C-44/79, Liselotte Hauer κατά Ομοσπόνδου κράτους της Ρηνανίας-Παλατινάτου, ECLI:EU:C:1979:290, σκ. 17 - 19, όπου το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αναγνωρίζεται σύμφωνα με τις κοινές αντιλήψεις των συνταγμάτων των κρατών μελών και του άρθρου 1 του 1 ΠΠΠ.

¹⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 22.10.2022, Staat der Nederlanden κατά Essent NV (C-105/12), Essent Nederland BV (C-105/12), Eneco Holding NV (C-106/12) και Delta NV (C-107/12), ECLI:EU:C:2013:677, σκ. 29.

¹⁵ Βλ. αναλυτικά σε Λέντζη Δημοσθένη. 2020. "Άρθρο 345 (πρώην άρθρο 245 της ΣΕΚ) [Καθεστώς της ιδιοκτησίας στα κράτη μέλη]" σε Συνθήκη της Λισαβόνας. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ.: 2021 επ. για την ευρύτητα της λειτουργίας του άρθρου 345 ΣΛΕΕ στην ΕΕ.

σημαντική για τις σχέσεις κρατών μελών και ΕΕ, καθώς η άσκηση των διαφόρων πολιτικών των χωρών - μελών της ΕΕ υπάγεται στην τήρηση των αρχών του δικαίου της ΕΕ περί ανταγωνισμού κ.λπ.¹⁶.

¹⁶ Βλ. σχ. σε Περάκη Μανώλη, 2015. Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 282.

II. ΤΟ ΑΡΘΡΟ 1 ΤΟΥ ΠΠΠ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΚΑΙ Η ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 17 § 1 ΧΘΔΕΕ

Η διάταξη, αν και αναφέρεται σε βασικό ανθρώπινο δικαίωμα, δεν περιλήφθηκε στο σώμα της ΕΣΔΑ αλλά αποτέλεσε αντικείμενο του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, με το οποίο και κατοχυρώνεται ο σεβασμός της περιουσίας του προσώπου¹⁷. Το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει όχι μόνο τα εμπράγματα αλλά όλα τα περιουσιακής φύσεως δικαιώματα, καθώς και τα νόμιμα κτηθέντα οικονομικά συμφέροντά του. Με αυτό τον τρόπο καλύπτονται και τα ενοχικά δικαιώματα και απαιτήσεις, εφόσον έχουν απλά γεννηθεί κατά το εφαρμοζόμενο δίκαιο και υπάρχει νόμιμη προσδοκία ότι μπορεί να ικανοποιηθούν δικαστικά¹⁸. Γενικά, το ΕΔΔΑ έχει χαρτογραφήσει στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ ένα ευρύ κατάλογο περιπτώσεων¹⁹ κάτω από την ομπρέλα της προστασίας της ιδιοκτησίας, χωρίς να στέκεται στον εθνικό χαρακτηρισμό που δίνεται αλλά να εμμένει σε μια γενικότερη αξία δεκτική οικονομικής αποτίμησης.

Κατά την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ, το άρθρο 1 του ΠΠΠ ερμηνεύεται και αναλύεται μέσα από τρεις κανόνες που συνδέονται μεταξύ τους και αφορούν: α) την ειρηνική απόλαυση της περιουσίας²⁰, έννοια ευρύτερη που απορρέει από τις εξουσίες της ιδιοκτησίας, με χαρακτήρα αρχής (peaceful enjoyment of property), β) τη στέρηση της ιδιοκτησίας, μόνο για λόγους δημόσιας ωφέλειας, με τους όρους του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου (deprivation of property) και γ) με τρίτο κανόνα τον έλεγχο της ιδιοκτησίας, που δικαιούνται να έχουν τα κράτη, ως προς το δημόσιο συμφέρον ή για την

¹⁷ Ενός ουσιώδους συμφέροντος, ΕΔΔΑ, Centro Europa & S.r.l. and Di Stefano κατά Ιταλίας (Ευρεία Σύνοψη), 7.6.2012, § 48.

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά σε ΕΔΔΑ, Pressos Compania Naviera S.A. κατά Βελγίου, 20.11.1995, § 31, Ouzounis κ.α. κατά Ελλάδας, 18.4.2002, § 24, και βλ. σχ. σε Χιώλο Κωνσταντίνο. 2013. "Η προστασία της περιουσίας κατά την ΕΣΔΑ". Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου 1: Σελ. 54 - 55.

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά για τα δικαιώματα επί ακινήτων, ΕΔΔΑ, Paramichalopoulos κατά Ελλάδας, 24.6.1993, κινητών, ΕΔΔΑ, Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH κατά Ολλανδίας, 23.2.1995, περικοπές σε μισθούς και συντάξεις, ΕΔΔΑ, Ιωάννα Κουφάκη κατά Ελλάδας και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδας, 7.5.2013, απαιτήσεις από αδικπραξία λόγω ηθικής βλάβης, αξίωση καταβολής αχρεωστήτως καταβληθέντων τόκων κ.λπ. και αναλυτική περιπτωσιολογία σε Κωστοπούλου Μ. - Α. 2017. "Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο Εις την Σύμβαση περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών [ΝΔ 53/1974 9 (ΦΕΚ Α' 256)] Άρθρο 1 Προστασία της ιδιοκτησίας" Σισιλιάνος Λ. Α. (επιμ.). 2017. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 774 επ.

²⁰ Βλ. σχ. σε ΑΠ 1309/2002 ΝΟΜΟΣ για την έννοια της περιουσίας στο ελληνικό δίκαιο, η οποία αφορά κάθε πράγμα ή δικαίωμα με χρηματική αξία.

εξασφάλιση καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων (control of property)²¹. Οι ουσιώδεις περιορισμοί στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας υπόκεινται στην αρχή της δίκαιης ισορροπίας (fair balance), καθώς η συμμόρφωση των κρατικών πολιτικών με τους παραπάνω κανόνες εξετάζεται υπό τον έλεγχό της²². Η αρχή της δίκαιης ισορροπίας, παρότι στο ξεκίνημά της αποτελούσε μια αρχή που διαπνέει ολόκληρη την ΕΣΔΑ, επιβλήθηκε ως βασική αρχή για την προστασία της ιδιοκτησίας.

Η πρώτη σύντομη αναφορά του ΔΕΚ στην ΕΣΔΑ και στο άρθρο 1 του ΠΠΠ έγινε στην υπόθεση Nold²³ ενώ μετέπειτα στην υπόθεση Hauer²⁴ ανέφερε με σαφήνεια και όσον αφορά στο ζήτημα της ιδιοκτησίας ότι αυτό εξασφαλίζεται αφενός στα συντάγματα των κρατών μελών και αφετέρου στην ΕΣΔΑ.

Όπως έχει ήδη ειπωθεί, σύμφωνα με το άρθρο 6 § 3 ΣΕΕ, η ΕΣΔΑ αποτελεί μία από τις δύο πηγές των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της ΕΕ ενώ στο άρθρο 52 § 3 του ΧΘΔΕΕ ορίζεται ότι στο βαθμό που τα δικαιώματα τα οποία προστατεύονται αντιστοιχούν σε διατάξεις της ΕΣΔΑ (όπως εν προκειμένω το δικαίωμα του άρθρου 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ), η έννοια και η εμβέλεια τους είναι ίδια, όπως τις αποδίδει η ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλα της και κατά τις Επεξηγήσεις του ΧΘΔΕΕ. Η λεκτική διαφοροποίηση του άρθρου 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ, σε σχέση με το άρθρο 1 του ΠΠΠ, δεν θεωρείται ότι υποκρύπτει και κάποια σημαντική διαφοροποίηση στην ουσία των διατάξεων²⁵.

²¹ Βλ. σχ. σε ΕΔΔΑ, Sporrang and Lönnroth κατά Σουηδίας, 23.9.1982, § 61, ΕΔΔΑ, Holy Monasteries κατά Ελλάδας, 9.12.1994 § 56, ΕΔΔΑ, Ιατρίδης κατά Ελλάδας, 25.3.1999 § 55 και ΕΔΔΑ, Former King of Greece κατά Ελλάδας, 23.11.2000, § 50, όπου και οι τρεις κανόνες δεν είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους αλλά 2ος και ο 3ος αφορούν τις ειδικότερες επεμβάσεις στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας και ερμηνεύονται υπό τη γενική αρχή του πρώτου.

²² Βλ. σχ. σε ΕΔΔΑ, Sporrang and Lönnroth κατά Σουηδίας, 23.9.1982, § 69, ΕΔΔΑ, James and Others κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 21.2.1986, στην οποία και το ΕΔΔΑ εμβαθύνει στο μέσο και το σκοπό της έννοιας της αναλογικότητας, την οποία και δικαιούται να ελέγχει το δικαστήριο, ΕΔΔΑ, Kette klittshe de la Grange κατά Ιταλίας, 27.10.1994 § 42, ΕΔΔΑ Scollo κατά Ιταλίας, 28.9.1995 § 32, ΕΔΔΑ, Πιαλόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας, 15.2.2001 § 57 και αναλυτικά σε Καυκά Χαρά. 2020. "Η αρχή της δίκαιης ισορροπίας στη νομολογία του Στρασβούργου και η εφαρμογή της από τον Έλληνα δικαστή" Περιβάλλον και Δίκαιο 2: 194 - 201.

²³ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 14.5.1974, C-4/73, J. Nold, Kohlen - und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:1974:51, σκ. 12 επ.

²⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 13.12.1979, C-44/79, Liselotte Hauer κατά Ομοσπόνδου κράτους της Ρηνανίας-Παλατινάτου, ECLI:EU:C:1979:290, σκ. 17 - 19.

²⁵ Βλ. σχ. σε Λέντζη Δημοσθένη. 2020. "Άρθρο 17 [Δικαίωμα ιδιοκτησίας]" σε Συνθήκη της Λισαβώνας. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ.: 2176.

Το ΔΕΕ συνδιαλέγεται συχνά με τη νομολογία του ΕΔΔΑ για το άρθρο 1 του ΠΠΠ²⁶, αντλώντας επιχειρήματα για τη στέρηση της ιδιοκτησίας και τους επιτρεπόμενους περιορισμούς στη χρήση της ενώ απόφαση του ΓΔ που δεν αναγνωρίζει την ίδια έννοια και εμβέλεια στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ, με αυτό της ΕΣΔΑ, είναι αναιρετέα από το ΔΕΕ, καθώς πάσχει από πλάνη περί το δίκαιο²⁷.

²⁶ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΚ, 12.5.2003, C-347/03, Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia και Agenzia regionale per lo sviluppo rurale (ERSA) κατά Ministero delle Politiche Agricole e Forestali., ECLI:EU:C:2005:285, σκ. 120 και σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 356, ΔΕΕ, 5.5.2022, C-83/20, BPC Lux 2 Sàrl κ.λπ. κατά Banco de Portugal κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:346, σκ. 37 - 44.

²⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 18.7.2013, C-501/11, Schindler Holding Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ECLI:EU:C:2013:522, σκ. 128.

III. ΕΜΒΕΛΕΙΑ

III.A. Το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ και η εμβέλειά του

Η έλλειψη νομικής δεσμευτικότητας δεν στάθηκε εμπόδιο για την εμφάνιση της προστασίας του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, αρχικά σε προτάσεις των Γενικών Εισαγγελέων, οι οποίοι αναγνωρίζουν τη νομική ασφάλεια του ΧΘΔΕΕ σε σχέση με τις άγραφες γενικές αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου και ερμηνεύουν το άρθρο 17 του ΧΘΔΕΕ²⁸. Με μνήμες νωπές από την αποτυχημένη προσπάθεια θέσπισης ενός ευρωπαϊκού Συντάγματος και την εγκατάλειψη της ιδέας του, με τη ΣτΛ αποφασίστηκε να μην ενσωματωθεί ο ΧΘΔΕΕ, αλλά να παραμείνει ένα αυτοτελές κείμενο (άρθρο 6 § 1 εδ. α' ΣΕΕ) και να αποκτήσει το ίδιο κύρος με τις Συνθήκες, ενώ τα δικαιώματα, οι αρχές και οι ελευθερίες του αναγνωρίζονται από την ΕΕ²⁹.

Τα πενήντα (50) κατοχυρωμένα στο ΧΘΔΕΕ δικαιώματα κατανέμονται σε έξι (6) κεφάλαια - Τίτλοι, με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία να αποτελεί μέρος του δεύτερου Τίτλου (II), με κεφαλίδα Ελευθερίες και με νούμερο άρθρου 17³⁰. Αποτελεί ένα παραδοσιακό δικαίωμα που κατοχυρώνεται στα εθνικά Συντάγματα και στο άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, όντας βασικό στοιχείο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, μαζί με τις θεσμικές εγγυήσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων των οικονομικών ελευθεριών και της εργασίας³¹.

Με το άρθρο 6 § 1 εδ. γ' ΣΕΕ και με το άρθρο 52 § 7 ΧΘΔΕΕ ορίστηκε ότι οι διατάξεις του ΧΘΔΕΕ ερμηνεύονται λαμβάνοντας δεόντως υπόψη των επεξηγήσεων, στις οποίες αναφέρεται συχνά και το ΔΕΕ για την ερμηνεία του δικαιώματος³². Ο σημαντικός ρόλος των επεξηγήσεων για την ερμηνεία από τα ενωσιακά και εθνικά όργανα όταν η δράση τους εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου, μολονότι στερούνται νομικής ισχύς, αφορά και

²⁸ Βλ. σχ. σε προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Jean Mischo της 20.9.2001 σε δύο υποθέσεις ενώπιον του ΔΕΕ 10.7.2003, Booker Aquacultur Ltd (C-20/00) και Hydro Seafood GSP Ltd (C-64/00) κατά The Scottish Ministers, ECLI:EU:C:2001:469, σκ. 126.

²⁹ Βλ. σχ. σε Περάκη Μανώλη. 2015. Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 67 επ.

³⁰ Βλ. σχ. για το κείμενο του άρθρου 17 του ΧΘΔΕΕ στην επίσημη εφημερίδα των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, λήφθηκε στις 14.4.2023 από: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

³¹ Βλ. σχ. σε Σαφούρη Γεώργιο. 2021. Η προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ ως μέσο προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 86 επ.

³² Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 22.12.2010, C-279/09, DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v Bundesrepublik Deutschland, ECLI:EU:C:2010:811, σκ. 32.

στο άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ³³. Σύμφωνα με τις επεξηγήσεις και κατά το άρθρο 52 § 3 ΧΘΔΕΕ, το άρθρο 17 αντιστοιχεί στο άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ³⁴.

Η έλλειψη γενικής αρμοδιότητας νομοθέτησης της ΕΕ στον τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτυπώνεται στα άρθρα 6 § 1 εδ. β' ΣΕΕ και 51 § 2 ΧΘΔΕΕ, τα οποία και οριοθετούν το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 17 ΧΘΔΕΕ, καθώς δεν θεσπίζονται νέες αρμοδιότητες, αλλά ούτε και τροποποιούνται οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντα που ορίζουν οι Συνθήκες. Επίσης, συνοδεύονται από την υποχρέωση του σεβασμού τους, στο πλαίσιο άσκησης των ρητών ανατεθειμένων στην ΕΕ αρμοδιοτήτων³⁵.

Το άρθρο 51 του ΧΘΔΕΕ έχει ως σκοπό να προσδιορίσει το πεδίο που εφαρμόζεται ο Χάρτης, συναρμοζόμενο με όλα τα επιμέρους άρθρα του και απαντώντας στα ερωτήματα του πότε, ποιοι είναι οι αποδέκτες ως δεσμευόμενοι για τα δικαιώματα και τις αρχές που κατοχυρώνει, ρυθμίζοντας γενικότερα και έχοντας επικουρική λειτουργία σε σχέση με τις ειδικότερες ρυθμίσεις του ΧΘΔΕΕ³⁶. Η § 1 του άρθρου 51 του ΧΘΔΕΕ αφορά στο υλικό πεδίο εφαρμογής του, ενώ με τη ΔΕΕ C-216/10 κρίθηκε ότι όσον αφορά στα κράτη μέλη και στο εδάφιο α' περ. β' § 1 του άρθρου 51 του ΧΘΔΕΕ, τα θεμελιώδη δικαιώματα δύνανται να εφαρμόζονται σε όλες τις καταστάσεις, που διέπονται από το δίκαιο της ΕΕ, όχι όμως πέρα από αυτό, καθώς δεν εκτιμάται με βάση τον ΧΘΔΕΕ εθνική κανονιστική ρύθμιση που δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής. Αντίθετα, όταν η ρύθμιση εμπίπτει, τότε το ΔΕΕ οφείλει να παρέχει όλα τα αναγκαία ερμηνευτικά εργαλεία προς στο εθνικό δικαστήριο για να οδηγηθεί σε κρίση, ως προς τη συμβατότητα με το ΧΘΔΕΕ³⁷.

³³ Κατά το 52 § 7 ΧΘΔΕΕ αν και δεν αποτελούν δεσμευτικό κείμενο το δικαστήριο «δεσμεύεται» να τις λαμβάνει δεόντως υπόψη.

³⁴ Βλ. σχ. σε με ημερομηνία 14.12.2007 EL Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 303/23, για την αντιστοιχία με το άρθρο 1 του ΠΠΠ. Λήφθηκε στις 14.4.2023 από: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0017:0035:el:PDF>

³⁵ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 6.3.2014, C-206/13, Cruciano Siragusa κατά Regione Sicilia - Soprintendenza Beni Culturali e Ambientali di Palermo, ECLI:EU:C:2014:126, σκ. 30 - 33, και σε Κτενίδη Ιωσήφ. 2020. "Τα ελληνικά Δικαστήρια και το δίκαιο του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων" Αρμενόπουλος 9: Σελ. 1442.

³⁶ Βλ. αναλυτικά για το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 51 του ΧΘΔΕΕ σε Τζέμο Βασίλη. 2019. Το πεδίο εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ και η ενιαία εφαρμογή του ΧΘΔΕΕ από την διοικητική, την πολιτική και την ποινική δικαιοσύνη, λήφθηκε στις 6.5.2023 από: http://www.esdi.gr/nex/images/stories/pdf/epimorfosi/2019/tzemos_2019.pdf

³⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 26.2.2013, C-217/10, Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson, ECLI:EU:C:2013:105, σκ. 17 επ. και σε Κουκούλη - Σπηλιωτοπούλου Σοφία. 2013. "Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: πεδίο εφαρμογής και ελληνική νομολογία (με αφορμή τη ΔΕΕ 26.2.2013, C-617/10, Åkerberg Fransson)". Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου 2: Σελ. 182 επ. για τη λειτουργία του ΧΘΔΕΕ και του άρθρου 51 § 1 σε

Η εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ προκύπτει όταν τα κράτη μέλη δρουν δικαιοπαραγωγικά ή ασκούν τα δικαιοδοτικά καθήκοντά τους ή λειτουργούν εκτελεστικά, π.χ. με μεταφορά οδηγιών σε εθνικό επίπεδο, ή ακόμα και όταν καθιερώνεται μία παρέκκλιση από θεμελιώδη ελευθερία που εισάγει ο ΧΘΔΕΕ³⁸. Η «εκτελεστική» νομοθετική ή διοικητική πράξη των κρατών μελών της ΕΕ υπόκειται στο ΧΘΔΕΕ³⁹.

Το άρθρο 51 του ΧΘΔΕΕ, συχνά χρησιμοποιείται ως νομική βάση από το ΔΕΕ για την απόρριψη προδικαστικών ερωτημάτων, που θεμελιώνονται στο άρθρο 17 § 1 ΧΘΔΕΕ, καθώς ελλείπει καθολικής και γενικής εφαρμογής του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, είτε αυτό προβάλλεται παρεμπιπτόντως στο εθνικό επίπεδο, στην περίπτωση που η ΕΕ παραβιάζει τις επιταγές του, ή το κράτος μέλος το προβάλλει κατά την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ⁴⁰. Έχει κριθεί επανειλημμένα ότι υποθέσεις που αφορούσαν ζητήματα απαλλοτριώσεων και δεν είχαν σχέση με το δίκαιο της ΕΕ, αποτελούσαν παραβίαση του άρθρου 51 § 1 του ΧΘΔΕΕ, με συνέπεια το ΔΕΕ να καθίσταται πρόδηλα αναρμόδιο⁴¹.

Η διάταξη του άρθρου 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ προστατεύει το δικαίωμα στην ελεύθερη διάθεση, χρήση και κληροδοσία όσων αγαθών αποκτήθηκαν νόμιμα και διαθέτουν περιουσιακή

εθνικό επίπεδο. Για το επίσης κρίσιμο ζήτημα *ne bis in idem* βλ. σχ. σε Βασιλική Καραγκούνη. 2018. "Περιορισμοί της αρχής *ne bis in idem* από το ΔΕΕ - Προϋποθέσεις σώρευσης διοικητικών διώξεων ή κυρώσεων «ποινικού» χαρακτήρα και ποινικών διώξεων ή κυρώσεων" Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου 7: 657 - 661.

³⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 30.4.2014, C-390/12, Robert Pflieger κ.λπ., ECLI:EU:C:2014:281, σκ. 27 και 30 - 37, σε Σκουρή Βασίλειο. 2020. "ΤΙΤΛΟΣ VII ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ Άρθρο 51 [Πεδίο Εφαρμογής]" σε Συνθήκη της Λισαβόνας. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ.: 2373 και σε Τζέμο Βασίλη. 2019. " ΤΙΤΛΟΣ VII ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ Άρθρο 51. Πεδίο εφαρμογής" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 610 επ. για περιπτώσιολογία εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ όσον αφορά τα θεσμικά όργανα, τα λοιπά όργανα και οργανισμούς της ΕΕ, καθώς και τα κράτη μέλη.

³⁹ Βλ. σχ. σε Καραγιάννη Βασίλειο. 2022. Η δεσμευτικότητα του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Έναντι των κρατών μελών και των ιδιωτών. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 102 επ. για την έννοια της ευρείας προσέγγισης της εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ από την ΕΕ και τα κράτη μέλη.

⁴⁰ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 6.3.2014, C-206/13, Cruciano Siragusa κατά Regione Sicilia - Soprintendenza Beni Culturali e Ambientali di Palermo, ECLI:EU:C:2014:126, σκ. 26 ιδιαίτερα για την «ύπαρξη συνδέσμου ορισμένου βαθμού» για την εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ, όσον αφορά την ερμηνεία του άρθρου 17 του ΧΘΔΕΕ και σε ΔΕΕ, 30.4.2020, C-818/19 και C-878/19 μη δημοσιευθείσα, „MARVIK - PASTROGOR“ EOOD και „RODES - 08“ EOOD κατά Narodno sabranie na Republika Bulgaria και Darzhavata, predstavlyavana ot Ministara na finansite, ECLI:EU:C:2020:314, σκ. 45, 50-53, 55-58, 60 και σημείο 2 του διατακτικού, καθώς και στην πάγια νομολογία του ΔΕΕ που μνημονεύεται στη σκ. 52.

⁴¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 25.9.2014, C-199/14, János Kárász κατά Nyugdíjfelvétel Igazgatóság, ECLI:EU:C:2014:2243, σκ. 15 - 16, ΔΕΕ, 11.12.2014, C-282/14, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Usługowe «Stylinart» sp. z o.o. κατά Skarb Państwa - Wojewoda Podkarpacki και Skarb Państwa - Prezydent Miasta Przemyśla, ECLI:EU:C:2014:2486, σκ. 16 - 21.

αξία⁴² από φυσικά και νομικά πρόσωπα, ενώ κατοχυρώνει και το δικαίωμα στην αποζημίωση, σε περίπτωση απαλλοτρίωσης. Ειδική μνεία γίνεται στη § 2 για την προστασία της διανοητικής ιδιοκτησίας.

Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΚ και ΔΕΕ, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία παραβιάζεται είτε όταν αυτό αφαιρείται από τον δικαιούχο του, είτε όταν αυτός στερείται από την ελευθερία χρήσης ή αξιοποίησής του, ακολουθώντας μία περισσότερο λειτουργική παρά τυπολατρική προσέγγιση της έννοιας της ιδιοκτησίας και χωρίς να την περιορίζει στα υλικά περιουσιακά στοιχεία⁴³.

III.B. Δικαιούχοι

Σύμφωνα με το άρθρο 17 § 1 ΧΘΔΕΕ δικαιούχος και φορέας του δικαιώματος στην ιδιοκτησία είναι «κάθε πρόσωπο». Το δικαίωμα το επικαλούνται είτε φυσικά, είτε νομικά πρόσωπα ή ακόμα και άλλης μορφής ενώσεις προσώπων π.χ. ακόμα και κρατικοί φορείς τρίτων χωρών, ασχέτως που δεν αναφέρονται ρητά στο άρθρο⁴⁴. Ούτε η ιθαγένεια ή αντίστοιχα η έδρα της επιχείρησης αποτελεί αιτία στέρησης της προστασίας του άρθρου 17 § 1 ΧΘΔΕΕ⁴⁵, εντός ή εκτός της ΕΕ.

⁴² Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΕ, 22.1.2013, C-283/11, Sky Österreich GmbH κατά Österreichischer Rundfunk, ECLI:EU:C:2013:28, σκ. 34 - 36 και 57 και σε ΔΕΕ, 5.5.2022, C-83/20, BPC Lux 2 Sàrl κ.λπ. κατά Banco de Portugal κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:346, σκ. 39, για τα δικαιώματα με περιουσιακή αξία.

⁴³ Εντάσσοντας κινητά και ακίνητα αγαθά στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Βλ. ενδεικτικά ΔΕΚ, 13.12.1979, C-44/79, Liselotte Hauer κατά Ομόσπονδου κράτους της Ρηνανίας-Παλατινάτου, ECLI:EU:C:1979:290, σκ. 17 - 30, ΔΕΚ, 11.7.1989, C-265/87, Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG κατά Hauptzollamt Gronau, ECLI:EU:C:1989:303, σκ. 13 -17, ΔΕΚ, 29.4.1999, C-293/97, The Queen κατά Secretary of State for the Environment και Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte H.A. Standley κ.λπ. και D.G.D. Metson κ.λπ., ECLI:EU:C:1999:215, σκ. 54.

⁴⁴ Βλ. σχ. σε ΓΔ, 5.2.2013, T-494/10, Bank Saderat Iran κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, ECLI:EU:T:2013:59, σκ. 34 και 39. Αντίστοιχη και η εφαρμογή του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, το οποίο και δύναται να εφαρμοστεί και σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, εφόσον δεν ασκούν δημόσια εξουσία, ΕΔΔΑ, Holy Monasteries v. Greece, 9.12.1994, § 49.

⁴⁵ Βλ. σχ. και σύμφωνα με το αποτέλεσμά της σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, ΔΕΕ, 28.11.2013, C-348/12, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά Manufacturing Support & Procurement Kala Naft Co., Tehran, ECLI:EU:C:2013:776, σκ. 19 και 122 επ. και αναλυτικά σε Ιωαννίδη Μιχάλη. 2019. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 236 - 237.

Η έλλειψη προστασίας του άρθρου συνδυάζεται με την άσκηση δημόσιας εξουσίας από τη μεριά του φορέα στα νομικά πρόσωπα, που τελούν υπό τον έλεγχο των αρχών και εφόσον η επίκληση του άρθρου 17 § 1 ΧΘΔΕΕ είναι συμβατή προς στον σκοπό τους⁴⁶.

Αντίστοιχα αποδέκτες των περιορισμών, κατά το άρθρο 51 § 1 ΧΘΔΕΕ, αποτελούν η ΕΕ, τα θεσμικά όργανα και οι λοιποί οργανισμοί της, καθώς και τα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ⁴⁷.

III.Γ. Αγαθά που προστατεύονται

Αναφερόμενο σε «αγαθά» το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ προστατεύει την κυριότητα, δηλ. την εξουσία που έχει ο φορέας του αγαθού αλλά και τη χρήση της, με την πλούσια νομολογία του ΔΕΕ να αναλαμβάνει το ρόλο να την προσδιορίσει⁴⁸. Η έννοια της ιδιοκτησίας εμφανίζεται στην επικεφαλίδα του άρθρου και αναλύεται πέρα από το δικαίωμα κυριότητας, σε δικαίωμα χρήσης, διάθεσης εν ζωή και αιτία θανάτου των νομίμως κτηθέντων αγαθών⁴⁹. Υπάγονται κινητά αγαθά, ακίνητη περιουσία, άυλα και υλικά αγαθά.

Η ευρύτητα της έννοιας της ιδιοκτησίας διαμορφώνεται από το ΔΕΕ σε σχέση με τα εθνικά δίκαια των κρατών μελών και περιλαμβάνει ενδεικτικά: α) πρώτα από όλα τα υπαρκτά εμπράγματα δικαιώματα μαζί με το δικαίωμα στην επιλογή για τον τρόπο χρήσης ενός

⁴⁶ Βλ. σχ. σε Σαχπεκίδου Ευγενία. 2020. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ε. Σαχπεκίδου - Χ. Ταγαράς (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 197 - 198, για το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι υποθέσεις με περιοριστικά μέτρα που επιβάλλει το Συμβούλιο στο πλαίσιο της ΚΕΠΠΑ.

⁴⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 11.12.2014, C-282/14, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Uslugowe «Stylinart» sp. z o.o. κατά Skarb Państwa - Wojewoda Podkarpacki και Skarb Państwa - Prezydent Miasta Przemysla, ECLI:EU:C:2014:2486, σκ. 17 - 18 και ιδιαίτερα για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων όταν διέπονται από το δίκαιο της ΕΕ σε ΔΕΕ, 26.2.2013, C-617/10, Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson. ECLI:EU:C:2013:105, σκ. 19.

⁴⁸ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΕ, 22.1.2013, C-283/11, Sky Österreich GmbH κατά Österreichischer Rundfunk, ECLI:EU:C:2013:28, σκ. 34, όπου η προστασία περιλαμβάνει το σύνολο των δικαιωμάτων του φορέα που έχουν περιουσιακή αξία αλλά και σε ΕΔΔΑ, Ivanova και Cerkezon κατά Βουλγαρίας, 21.4.2016, § 68 επ., όπου περιουσία αποτελεί ακόμα και το παράνομο κτίσμα, εφόσον το προβλέπει το εγχώριο δίκαιο και κατά συνέπεια προστατεύεται και σύμφωνα με το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.

⁴⁹ Υποστηρίζεται ως «περιττή» η ανάλυση της διάταξης, που δεν διατυπώνεται με αυτό τον τρόπο στο ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, καθώς ανταποκρίνεται περισσότερο στην έννοια της κυριότητας παρά στην έννοια της «ιδιοκτησίας ομπρέλα», όπως την αντιλαμβάνεται το ΔΕΕ, βλ. σχ. σε Λέντζη Δημοσθένη. 2020. "Άρθρο 17 [Δικαίωμα ιδιοκτησίας]" σε Συνθήκη της Λισαβόνας. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ.: 2177.

αγαθού⁵⁰, β) τα ενοχικά δικαιώματα, όπως π.χ. κατά τη λήξη μίσθωσης όσον αφορά στο προϊόν της εργασίας και στις επενδύσεις που έκανε ο μισθωτής⁵¹, δ) αξιώσεις από την αγορά χρεογράφων κράτους μέλους εκ μέρους ιδιωτών, ιδιαίτερα όταν μειώνεται η αγοραστική τους αξία⁵², ε) μετοχές, κατεξοχήν την περίοδο της οικονομικής κρίσης, όπου και ανέκυψαν ζητήματα καταθετών, μετόχων και ομολόγων απολύοντας την αξία τους⁵³, στ) δικαιώματα που πηγάζουν από συμβάσεις leasing⁵⁴, ζ) ακόμα και μελλοντικά περιουσιακά στοιχεία, εφόσον προσδιορίζονται επαρκώς και δεν αποτελούν απλές εμπορικές προσδοκίες, που υπάγονται σε αστάθμητους παράγοντες⁵⁵, ή και η) ορισμένες αξιώσεις για κρατικές παροχές, π.χ. το δικαίωμα στην καταβολή σύνταξης⁵⁶.

Ο χαρακτηρισμός της έννοιας της ιδιοκτησίας ως «αυτόνομης» παραπέμπει στην κατοχύρωση που επιτελεί η νομολογία του ΔΕΕ, ως προς το τι αποτελεί τελικά προστατευόμενο αγαθό, υπό τη σκέπη του άρθρου 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ και ποιες είναι οι επιτρεπόμενες παρεμβάσεις, που οδηγούν σε περιορισμό του⁵⁷.

III.Δ. Η ειρηνική απόλαυση των αγαθών

Οι διακεκριμένοι κανόνες που περιέχει το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ εκκινούν με την πρώτη φράση που τίθεται στην πρώτη παράγραφο εδ. α', η οποία αφορά εν γένει στο ειρηνικό δικαίωμα του προσώπου στα αγαθά που έχει αποκτήσει νόμιμα, στην αναγνώριση δηλαδή

⁵⁰ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 29.4.1999, C-293/97, The Queen κατά Secretary of State for the Environment και Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte H.A. Standley κ.λπ. και D.G.D. Metson κ.λπ., ECLI:EU:C:1999:215, σκ. 55.

⁵¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 13.7.1989, C-5/88, Hubert Wachauf κατά Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft., ECLI:EU:C:1989:321, σκ. 19 - 22.

⁵² Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 20.9.2016, C-8/15 P έως C-10/15 P, Ledra Advertising Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 65 επ.

⁵³ Βλ. σχ. σε ΓΔ, 13.7.2018, T-680/13, Dr. K. Chrysostomides & Co. LLC κ.λπ. κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κ.λπ., ECLI:EU:T:2018:486, σκ. 252 επ.

⁵⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 30.7.1996, C-84/95, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v Minister for Transport, Energy and Communications and others, ECLI:EU:C:1996:312, σκ. 18 - 22.

⁵⁵ Βλ. σχ. σε ΓΔ, 24.10.2018, T-400/17, Deza, a.s. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ECLI:EU:T:2018:712, σκ. 108.

⁵⁶ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 13.6.2017, C-258/14, Eugenia Florescu κ.λπ. κατά Casa Județeană de Pensii Sibiu κ.λπ., ECLI:EU:C:2017:448, σκ. 43 και 50.

⁵⁷ Βλ. σχ. για τον χαρακτηρισμό σε Ιωαννίδη Μιχάλη, 2019. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 237.

της κινητής και ακίνητης περιουσίας του, με την αντίστοιχη υποχρέωση του φορέα να απέχει από παρεμβάσεις, οι οποίες το περιορίζουν⁵⁸. Υποστηρίζεται ότι το γενικό δικαίωμα του πρώτου εδαφίου εμπεριέχει προστασία μόνο ως προς τα αγαθά που αποκτούνται με νόμιμο τρόπο, καθώς η έλλειψη νομιμότητας, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του⁵⁹, ενώ αντίστοιχα παρόμοια έκφραση δεν υφίσταται στο άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.

Η έννοια της «ειρηνικής απόλαυσης των αγαθών» αποτελεί δάνειο από το ΠΠΠ της ΕΣΔΑ⁶⁰, όπου με τρόπο σαφή και κατανοητό παρίσταται η αρχή της ειρηνικής απόλαυσης της περιουσίας και η κατ' εξαίρεση επέμβαση της δημόσιας αρχής και μετά από έρευνα, όσον αφορά στη νομιμότητα της επέμβασης για την υπηρετήση ενός σκοπού δημόσιας τάξης, με μέσα που τελούν σε εύλογη αναλογικότητα προς τον σκοπό που πρόκειται να επιτευχθεί⁶¹. Αντίστοιχα, το προστατευόμενο δικαίωμα στην ιδιοκτησία του άρθρου 17 § 1 εδ. α' του ΧΘΔΕΕ απονέμει δικαιώματα και εξουσίες στην προστασία των αγαθών ως «γενικό δικαίωμα», υπό το οποίο εξετάζονται οι παρεμβάσεις των επόμενων εδαφίων, είτε αποτελούν στέρηση, είτε περιορισμό στην άσκηση του⁶².

⁵⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 20.9.2016, C-8/15 P έως C-10/15 P, Ledra Advertising Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 57, 59, 65 - 69 (ειδική υποχρέωση για ενέργεια της Επιτροπής) και ΓΔ, 23.5.2019, T-107/17, Frank Steinhoff κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:T:2019:353, σκ. 96.

⁵⁹ Βλ. σχ. για τον παράνομο χαρακτήρα κτήσης σε Ιωαννίδη Μιχάλη. 2019. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 237 αλλά και σε Σαχπεκίδου Ευγενία. 2020. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ε. Σαχπεκίδου - Χ. Ταγαράς (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 199, για τον προερχόμενο από τα εθνικά δίκαια χαρακτηρισμό του αγαθού ως σύννομου ή παράνομου.

⁶⁰ Βλ. σχ. σε ΕΔΔΑ, Καραχάλιος κατά Ελλάδας, 11.12.2003, § 35 για τη λειτουργία της ειρηνικής απόλαυσης των αγαθών ως ανεξάρτητου κανόνα, που προστατεύει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία.

⁶¹ Βλ. ενδεικτικά σε ΕΔΔΑ, Ιατρίδης κατά Ελλάδας, 25.3.1999 (ευρεία σύνθεση), § 55 (σχετικά με την ειρηνική απόλαυση της περιουσίας), Καραχάλιος κατά Ελλάδας, 11.12.2003, § 35, για την αυτοτελή εφαρμογή του πρώτου εδαφίου ως ανεξάρτητου κανόνα από τους άλλους δύο του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ και σε Μαργαρίτη Μιχάηλ. 2019. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και των Πρωτοκόλλων υπ' αριθμ. 1, 6, 7 και 13. Μια συνοπτική ερμηνεία. Π. Ν. Σάκκουλας. Σελ. 503 - 504.

⁶² Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 5.5.2022, C-83/20, BPC Lux 2 Sàrl κ.λπ. κατά Banco de Portugal κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:346, σκ. 38, για τους τρεις διακριτούς κανόνες του άρθρου 17 § 1 ΧΘΔΕΕ και το γενικό χαρακτήρα της πρώτης περιόδου που εξειδικεύει την αρχή του σεβασμού της ιδιοκτησίας.

III.E. Η ιδιοκτησία ως απόλυτο δικαίωμα

Η έννοια του απόλυτου δικαιώματος παρέχει την άμεση και αποκλειστική εξουσία πάνω στα νόμιμα κτηθέντα αγαθά, κατά τρόπο που όλοι δεσμεύονται να απέχουν από την προσβολή τους και ισχύοντας έναντι όλων. Σύμφωνα με το άρθρο 51 § 1 εδ. β', τα θεσμικά και λοιπά όργανα, καθώς και τα κράτη μέλη οφείλουν να σέβονται τα δικαιώματα που περιέχει ο ΧΘΔΕΕ, όταν υφίστανται πραγματικές αξιώσεις εναντίον τους για τη λήψη θετικής δράσης⁶³.

Το ΔΕΚ, από τις πρώτες αποφάσεις του για την προστασία της ιδιοκτησίας, έχει διακηρύξει ότι δεν συνιστά ένα απόλυτο προνόμιο, καθώς πρέπει να κρίνεται με βάση τη λειτουργία της μέσα στην κοινωνία⁶⁴. Η νομολογία του δικαστηρίου, όσον αφορά στην προστασία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, είναι πάγια, συνδεδεμένη με τους περιορισμούς που μπορούν να επιβληθούν και με τον σκοπό γενικού συμφέροντος, ο οποίος δεν πρέπει να είναι δυσανάλογος θίγοντας την ουσία του κατοχυρωμένου δικαιώματος⁶⁵.

Βασικός κανόνας για τις παρεμβάσεις στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία αποτελεί η κρίση ότι το επίδικο αγαθό εμπίπτει στο άρθρο 17 § 1 εδ. α' του ΧΘΔΕΕ, ούτως ώστε να ερευνηθούν μετέπειτα οι περιορισμοί, που επιβάλλονται στην προστασία του δικαιώματος στην ιδιοκτησία.

⁶³ Βλ. σχ. σε Ηλιοπούλου - Στράγγα Τζούλια. 2018. Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ. 391 - 395 για τη διάκριση μεταξύ δικαιωμάτων και αρχών στο ΧΘΔΕΕ.

⁶⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 14.5.1974, C-4/73, J. Nold, Kohlen - und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:1974:51, σκ. 14.

⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΚ, 30.7.1996, C-84/95, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v Minister for Transport, Energy and Communications and others, ECLI:EU:C:1996:312, σκ. 21, ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκέψη 121 και ΔΕΚ, 16.11.2011, C-548/09, Bank Melli Iran κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, ECLI:EU:C:2011:735, σκ. 89, 113 - 114.

IV. ΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ χωρίζεται σε τρία μέρη, με έμφαση στο δεύτερο και τρίτο εδάφιο του (17 § 1 εδ. β' και γ' ΧΘΔΕΕ), τα οποία και ερμηνεύονται υποχρεωτικά υπό το πρώτο, καθώς προϋποθέτουν την ύπαρξή του. Το δεύτερο και τρίτο εδάφιο αφορούν στους περιορισμούς του γενικού δικαιώματος, που θέτει το πρώτο εδάφιο και η ερμηνεία τους είναι υπό το φως του.

Οι δύο μορφές των περιορισμών διατυπώνονται με την ίδια μορφή, όσον αφορά στην απώλεια της ουσίας της ιδιοκτησίας και στον περιορισμό στη χρήση της και στο άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ και σύμφωνα με την πλούσια νομολογία του.

IV.A. Η στέρηση της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 § 1 εδ. β' ΧΘΔΕΕ)

IV.A.1. Η έννοια της στέρησης - απαλλοτρίωση

Η αξία της ιδιοκτησίας είναι προσανατολισμένη προς τον οικονομικό προορισμό της, όσον αφορά τις εξουσίες ή τις ωφέλειες που παρέχει, ώστε η στέρησή της να επιβάλλει την αποκατάσταση της οικονομικής χρησιμότητάς της. Η οριοθέτηση της έννοιάς της, αποτελώντας μέρος της ουσιαστικής αξίας του οικονομικού προορισμού της, οφείλει να συμπλέει με την αρχή του άρθρου 17 § 1 εδ. α' του ΧΘΔΕΕ και να ερευνάζεται από την αντικειμενική πλευρά της, απαλλαγμένη από υποκειμενική ή συναισθηματική αξία⁶⁶.

Η κρίση του αν μια συγκεκριμένη επέμβαση στην ιδιοκτησία αποτελεί στέρηση ή περιορισμό εξειδικεύεται στο άρθρο 17 § 1 εδ. β' και αποτελεί την περίπτωση της απαλλοτρίωσης της ιδιοκτησίας, με συγκεκριμένη πράξη των αρμόδιων αρχών και με αυστηρές προϋποθέσεις⁶⁷. Ο περιορισμός αφορά στην ουσία του δικαιώματος της

⁶⁶ Βλ. σχ. σε ΕΔΔΑ, James and Others κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 21.2.1986, § 38, για την απόλυτη και μη αναστρέψιμη έννοια της στέρησης.

⁶⁷ Βλ. σχ. σε Δαγτόγλου Πρόδρομο. 2012. Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα. Εκδόσεις Σάκκουλα. Αριθμ. 1219 επ. και ιδίως σε Χορομίδη Κωνσταντίνου. 2008. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση. Ιδιωτική έκδοση. Σελ. 205 επ. για την έννοια της απαλλοτρίωσης στο ελληνικό δίκαιο.

ιδιοκτησίας, προερχόμενος από την ΕΕ, τα θεσμικά και λοιπά όργανά της και τα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ.

Από τις πρώτες υποθέσεις, που κλήθηκε να αποφασίσει το ΔΕΚ για θέματα απαλλοτριώσεων, αποτελεί η C-44/79 στην οποία και κρίθηκε ότι η απαγόρευση νέων φυτειών δεν θεωρείται πράξη που συνεπάγεται την στέρηση της ιδιοκτησίας, καθώς ο ιδιοκτήτης παραμένει ελεύθερος να τη διαθέσει για άλλη μη απαγορευμένη χρήση της⁶⁸. Με αυτή του την κρίση το ΔΕΕ κατέταξε την απαγόρευση νέων φυτειών στην περιπτωσιολογία των γενικότερων περιορισμών στη χρήση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Καθοριστικό στοιχείο, σύμφωνα με τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Francesco Capotorti, αποτελεί η έννοια του προσωρινού χαρακτήρα του μέτρου, όσον αφορά στη δυνατότητα να εκμεταλλευτούν το ακίνητο με την καλλιέργεια φυτείας αμπέλων και όχι όσον αφορά στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία τους, το οποίο και είναι ελεύθεροι να το διατηρήσουν ή να το μεταβιβάσουν σε άλλους⁶⁹.

Αντίστοιχη εμφανίζεται και η αντιμετώπιση του Γενικού Εισαγγελέα Alberto Trabucchi στις προτάσεις του για την ΔΕΚ C-4/73, όπου η απώλεια της δυνατότητας του χονδρέμπορα για την απευθείας εξαγορά άνθρακα από τον παραγωγό, δεν ισοδυναμεί με απαλλοτρίωση, καθώς η εμπορική ρύθμιση δεν στοχεύει στην απώλεια να ασκεί τη δραστηριότητα του χονδρεμπόρου, διότι η προσφεύγουσα δύναται είτε να συνεργαστεί με άλλους για να πληροί τις προϋποθέσεις για τις απευθείας εξαγορές, είτε να παραμείνει χονδρέμπορας αγοράζοντας από δεύτερο χέρι⁷⁰. Κατά συνέπεια, η προστασία απλών συμφερόντων με

⁶⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 13.12.1979, C-44/79, Liselotte Hauer κατά Ομοσπόνδου κράτους της Ρηνανίας-Παλατινάτου, ECLI:EU:C:1979:290, σκ. 19, εφαρμόζοντας αναλογικά το άρθρο 1 του ΠΠΠ, και σκ. 22, όπου σύμφωνα με τις κοινές συνταγματικές αντιλήψεις των κρατών μελών και σύμφωνα με τις πάγιες νομοθετικές πρακτικές, υφίστανται περιορισμοί στις νέες καλλιέργειες για τα αμπέλια.

⁶⁹ Βλ. σχ. σε προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Francesco Capotorti, της 8.11.1979 στην ΔΕΚ, 13.12.1979, C-44/79, Liselotte Hauer κατά Ομόσπονδου κράτους της Ρηνανίας-Παλατινάτου, ECLI:EU:C:1979:254 σκ. 8, όπου και χαρακτηρίζεται το μέτρο «συγκυριακό» και «ως προσωρινό», που αφορά το πλεόνασμα παραγωγής της ΕΕ και τις ευρύτερες επεμβάσεις που πρέπει να γίνουν.

⁷⁰ Βλ. σχ. σε προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Alberto Trabucchi, της 28.3.1974 στην ΔΕΚ, 14.5.1974, C-4/73, J. Nold, Kohlen - und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:1974:27, σκ. 3.

εμπορική χροιά και αβέβαιο χαρακτήρα, που είναι συνυφασμένος με την ίδια τη φύση της οικονομικής δραστηριότητας, δεν προστατεύεται⁷¹.

Λίγο αργότερα, στην ΔΕΚ C-182/83, το δικαστήριο έκρινε ότι χωρίς να τίθεται υπό αμφισβήτηση το δικαίωμα των κρατών μελών να θεσπίζουν σύστημα αναγκαστικής απαλλοτρίωσης για το δημόσιο ή για Ν.Π.Δ.Δ. ως προς τις γαίες που τους ανήκουν, οι περιορισμοί αυτοί δύνανται να τίθενται υπό όρους (όπως π.χ. η χρονική διάρκεια και η απόσταση από τις υπό κρίση γαίες προς απαλλοτρίωση του τόπου διαμονής των μετόχων της εταιρείας) και, ειδικότερα, όταν η εξουσία κήρυξης της απαλλοτρίωσης δεν εισάγει διακρίσεις για υπηκόους άλλων κρατών μελών⁷².

Επίσης, σύμφωνα με τη ΔΕΕ C-526/14, δεν αποτελεί στέρηση της ιδιοκτησίας ο κίνδυνος που αναλαμβάνουν οι μέτοχοι τραπεζών που παρουσιάζει έλλειμα, όταν τα συγκεκριμένα μέτρα παρομοιάζουν με τις συνέπειες που θα είχαν αν πτώχευε η τράπεζα και δεν υπήρχε κρατική βοήθεια⁷³, ενώ και η δέσμευση κεφαλαίων συγκεκριμένου προσώπου δεν κρίθηκε ως στέρηση της ιδιοκτησίας του, ακόμα και αν θεωρείται σημαντική, καθώς υπερτερεί ο σκοπός του κοινοτικού κανονισμού, στο πλαίσιο μέτρων για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας⁷⁴.

Ενώπιον του ΔΕΕ έχουν κριθεί μια σειρά από υποθέσεις, από την οπτική γωνία της στέρησης της ιδιοκτησίας, όπως η ΔΕΕ C-52/16 και η ΔΕΕ C-113/16 που αφορούν στα δικαιώματα επικαρπίας και στην εθνική νομοθεσία της Ουγγαρίας. Η Ουγγαρία επέβαλε νομοθετικά για το μέλλον τη δυνατότητα στην κληρονομιά μόνο των στενών συγγενών του κύριου των γαιών καταργώντας παράλληλα χωρίς αποζημίωση τα δικαιώματα νομικών και φυσικών προσώπων, που δεν αποδεικνύουν δεσμό με τον κύριο⁷⁵. Το δικαστήριο έκρινε ότι

⁷¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 14.5.1974, C-4/73, J. Nold, Kohlen - und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:1974:51, σκ. 4.

⁷² Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 6.11.1984, C-182/83, Robert Fearon & Company Limited κατά Irish Land Commission, ECLI:EU:C:1984:335, σκ. 11.

⁷³ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 19.7.2016 Tadej Kotnik κ.λπ. κατά Državni zbor Republike Slovenije, ECLI:EU:C:2016:570, σκ. 73 - 74.

⁷⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 358.

⁷⁵ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 6.3.2018, C-52/16 και C-113/16, SEGRO" Kft. και Günther Horváth κατά Vas Megyei Kormányhivatal Sárvári Járási Földhivatala και Vas Megyei Kormányhivatal, ECLI:EU:C:2018:157, σκ. 81

το άρθρο 63 ΣΛΕΕ αντιτίθεται στην επίμαχη νομοθεσία, καθώς οι εθνικές νομοθεσίες δύνανται να περιορίζουν την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, προκειμένου να προαχθεί η ορθολογική χρήση των διαθέσιμων γαιών, ως σκοποί της κοινής γεωργικής πολιτικής και επιδιώκοντας την κατοίκηση και εκμετάλλευσή τους από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες, για χωροταξικούς λόγους και καταπολεμώντας τελικά την οικιστική πίεση.

Ως επιχείρημα για την στέρηση της ιδιοκτησίας τους, η οποία και οδηγεί σε πραγματική απαλλοτρίωση των ιδιοκτησιών τους, τέθηκε από τους Giovanni Pesce κ.λπ. η κατά σύστημα κοπή ελαιόδεντρων, προκειμένου να προληφθεί η εισαγωγή και η εξάπλωση στην ΕΕ του οργανισμού *Xylella fastidiosa* (Wells et Raju). Η υπόθεση κρίθηκε από το ΔΕΕ με τις συνεκδικαζόμενες C-78/16 και C-79/16⁷⁶, χωρίς να δοθεί αίσιο τέλος για τους αιτούντες, όσον αφορά στο επιχείρημά τους για τη στέρηση της ιδιοκτησίας τους.

Επίσης, σύμφωνα με το ΔΕΕ και τη C-234/20, δεν αποτελεί στέρηση της ιδιοκτησίας η απαγόρευση εγκαταστάσεως φυτειών βακκινίου στο πλαίσιο του δικτύου Natura 2000, καθώς συνιστά περιορισμό της ιδιοκτησίας στο συγκεκριμένο περιουσιακό στοιχείο αναγκαίο για το γενικό συμφέρον, που εδράζεται στο να αποτραπεί το ενδεχόμενο να θιγούν τα υπέρτερα περιβαλλοντικά συμφέροντα που προστατεύονται, εισάγοντας και την παραμετροποίηση του χρόνου γνώσης του συγκεκριμένου περιορισμού, από την ενάγουσα εταιρεία⁷⁷.

Τέλος, με τη ΔΕΕ C-83/20, διατυπώθηκε ότι δεν αποτελεί στέρηση της ιδιοκτησίας η δράση εξυγίανσης που αναλαμβάνεται από εθνική ρύθμιση σε ορισμένο πιστωτικό ίδρυμα, καθώς αυτό βρίσκεται σε σημείο πτώχευσης, ή κινδυνεύει από πτώχευση. Κατά συνέπεια, θα οδηγούνταν σε παύση πληρωμών και θα υπαγόταν σε διαδικασία εκκαθάρισης, με πλήρη απώλεια της αξίας των στοιχείων του ενεργητικού του. Αντίθετα, η δράση εξυγίανσης

επ. και σκ. 128 σύμφωνα με την οποία υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν δεν εξετάστηκαν τελικά από το ΔΕΕ οι εν λόγω εθνικές νομοθεσίες, υπό το πρίσμα του άρθρου 17 ΧΘΔΕΕ.

⁷⁶ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 9.6.2016, C-78/16 και C-79/16, Giovanni Pesce κ.λπ. κατά Presidenza del Consiglio dei Ministri - Dipartimento della Protezione Civile κ.λπ., ECLI:EU:C:2016:428, σκ. 83 επ.

⁷⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 27.1.2022, C-234/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:56, σκ. 60 - 67.

αποτελεί ρύθμιση της χρήσης των αγαθών, σύμφωνα με το άρθρο 17 § 1 εδ. γ' του ΧΘΔΕΕ⁷⁸.

Η έννοια της απαλλοτρίωσης είναι διακριτή από άλλες περιπτώσεις περιορισμών της ιδιοκτησίας, όπως είναι η δήμευση σε σχέση με ποινικό αδίκημα⁷⁹ και αφορά στη μόνιμη αποστέρηση του κατασχεθέντος περιουσιακού στοιχείου ή την επίταξη, η οποία επιβάλλεται για έκτακτη, επείγουσα και πρόσκαιρη κοινωνική ανάγκη⁸⁰, είτε για κινητά είτε για ακίνητα με απόφαση των αρμόδιων αρχών, που διαθέτουν δημόσια εξουσία. Οι περιπτώσεις που χαρακτηρίζονται ως στέρηση ιδιοκτησίας - απαλλοτρίωση από το ΔΕΕ, είναι εξαιρετικά σπάνιες, ενώ κατά βάση κρίνονται οι φερόμενες προς εκδίκαση υποθέσεις ως περιορισμοί στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

IV.A.2. De facto απαλλοτρίωση

Η έννοια της de facto απαλλοτρίωσης αποτελεί τη στέρηση ή την αποδυνάμωση της ιδιοκτησίας και των ωφελειών της, χωρίς νόμιμη πράξη αναγκαστικής απαλλοτρίωσης. Ο δικαιούχος έχει τυπικά και φαινομενικά την ιδιοκτησία του στα αγαθά του, αλλά κατ' ουσία έχει αποξενωθεί από όλες τις δυνατότητες χρήσης τους⁸¹.

Η ύπαρξη μιας de facto απαλλοτρίωσης ελέγχεται και από το ΕΔΔΑ, όπου το δικαστήριο εξετάζει πέρα από τις τυπικές προϋποθέσεις για την αναγκαστική απαλλοτρίωση των ακινήτων ή της περιουσίας των προσφευγόντων, αν τυχόν υποκρύπτεται με βάσει τα πραγματικά περιστατικά μία εν τοις πράγματι απαλλοτρίωση⁸². Τα αποτελέσματα δηλαδή

⁷⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 5.5.2022, C-83/20, BPC Lux 2 Sàrl κ.λπ. κατά Banco de Portugal κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:346 σκ. 48 - 51.

⁷⁹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 14.1.2021, C-393/19, Okrazhna prokuratura - Haskovo και Apelativna prokuratura - Plovdiv, Αίτηση του Apelativen sad - Plovdiv για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, ECLI:EU:C:2021:8, σκ. 43 επ., όπου η έννοια της δήμευσης σύμφωνα με την Οδηγία 2014/42 διατυπώνεται «ως η οριστική αποστέρηση του περιουσιακού στοιχείου».

⁸⁰ Βλ. σχ. σε ΣτΕ 1329/1982 ΕυρΑπΣτΕ 1982.431, ΑΠ 71/1987 ΕλλΔνη 1988.664 και σε Χορομίδη Ιωάννη. 2004. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση. Ιδιωτική έκδοση. Σελ. 1035 επ., όπου και σχετική νομοθεσία και νομολογία για την επίταξη στην Ελλάδα.

⁸¹ Βλ. σχ. σε Ιωαννίδη Μιχάλη. 2019. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 240 για την έννοια της de facto απαλλοτρίωσης και σε Γέροντα Απόστολο. 2023. Το δικαίωμα ιδιοκτησίας και η αναγκαστική απαλλοτρίωση. Κατ' άρθρο ερμηνεία του ν. 2882/2001. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ. 378 επ.

⁸² Βλ. σχ. ΕΔΔΑ, Sporrong and Lönnroth κατά Σουηδίας, 23.9.1982, § 63, ΕΔΔΑ, Παπαμιχαλόπουλος κατά Ελλάδας, 24.6.1993 § 45.

κρίνονται ως ισοδύναμα, ενώ το ΕΔΔΑ χρησιμοποιεί και με ευρύτερα κριτήρια την έννοια της *de facto* στέρησης σε αποφάσεις του που αφορούν μέτρα εθνικοποίησης, όταν αναγνωρίζεται ότι η μεταβίβαση από το κράτος των περιουσιακών στοιχείων των προσφευγόντων οδηγεί στη στέρηση της ειρηνικής απόλαυσης των δικαιωμάτων τους, που αναγνωρίστηκαν τελεσίδικα δικαστικά⁸³.

Όσον αφορά στην προστασία της ιδιοκτησίας κατά το άρθρο 17 του ΧΘΔΕΕ είναι αμφίβολο αν θα γίνει αποδεκτή η έννοια της *de facto* απαλλοτρίωσης⁸⁴. Σε κάθε περίπτωση, έχει ήδη κριθεί από το ΔΕΕ με την C-277/10 ότι η εφαρμογή τεσσάρων οδηγιών και η αντίστοιχη εθνική νομοθεσία που τις αφορά, αντιστοιχούν με στέρηση του νομίμως κτηθέντος δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας του δημιουργού, όταν δεν αναγνωρίζει σχετικά δικαιώματα εκμετάλλευσης σε σκηνοθέτη του έργου⁸⁵.

IV.A.3. Προϋποθέσεις επιτρεπτής στέρησης της ιδιοκτησίας

Σύμφωνα με το άρθρο 17 § 1 εδ. β' οι προϋποθέσεις επιτρεπτής στέρησης της ιδιοκτησίας αποτελούν η δημόσια ωφέλεια, η ύπαρξη νόμου και η δίκαιη και έγκαιρη αποζημίωση. Ανάλογες είναι και οι προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.

IV.A.3.1. Η δημόσια ωφέλεια

Το γεγονός ότι η ΕΕ δεν έχει τόσο εκτεταμένες αρμοδιότητες στα κράτη μέλη έχει ως αποτέλεσμα να μην κρίνονται ως στέρηση - απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας οι περισσότερες περιπτώσεις που φτάνουν μέχρι τα ενωσιακά δικαστήρια. Η εφαρμογή της περιπτωσιολογίας για τις προϋποθέσεις που τίθενται από το νόμο, είναι αναλογική, σε σχέση και με τις προϋποθέσεις που τίθενται στο επόμενο εδάφιο (γ') του άρθρου 17 § 1 του

⁸³ Βλ. αναλυτικά σε Κωστοπούλου Μ. - Α. 2017. "Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο Εις την Σύμβαση περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών [ΝΔ 53/1974 9 (ΦΕΚ Α' 256)] Άρθρο 1 Προστασία της ιδιοκτησίας" Σισυλιάνος Λ. Α. (επιμ.). 2017. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 792 - 793, για την έννοια της *de facto* στέρησης, όπου και σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ.

⁸⁴ Βλ. σχ. για τις αμφιβολίες σε Σαχπεκίδου Ευγενία. 2020. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ε. Σαχπεκίδου - Χ. Ταγαράς (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 206.

⁸⁵ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 9.2.2012, C-277/10, Martin Luksan κατά Petrus van der Let, ECLI:EU:C:2012:65, σκ. 68 - 70.

ΧΘΔΕΕ, το οποίο αφορά τους επιτρεπόμενους περιορισμούς στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Μέχρι σήμερα δεν εμφανίζεται κάποια διευκρίνιση στη νομολογία του ΔΕΕ, όσον αφορά το ταυτόσημο των όρων «δημόσια ωφέλεια» και «γενικό συμφέρον»⁸⁶.

Η εμβάθυνση στη νομολογία των ενωσιακών δικαστηρίων εμφανίζει ένα ευρύ περιθώριο στην έννοια του φορέα, που ταυτίζεται με τη δημόσια ωφέλεια και το γενικό συμφέρον, ούτως ώστε να νομιμοποιείται η όποια παρέμβασή του. Ήδη, από τις πρώτες αποφάσεις του στη C-44/79, το ΔΕΚ παραπέμπει στις συνταγματικές πρακτικές των τότε εννέα κρατών, οι οποίες εμφανίζονται να επιτρέπουν στο νομοθέτη να ρυθμίζει τη χρήση της ατομικής ιδιοκτησίας, για να προφυλάξει το γενικό συμφέρον. Οι συγκεκριμένες εκφράσεις του νομοθέτη καλύπτουν την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, τη γεωργική και δασική οικονομία, το καθεστώς των υδάτων, τη χωροταξία και πολεοδομία κ.λπ.⁸⁷, ενώ στη συνέχεια αναφέρεται στους στόχους γενικού συμφέροντος της Κοινότητας, οι οποίοι εξυπηρετούν και αφορούν στο πλαίσιο της κοινής οργάνωσης της αγοράς και της διαρθρωτικής πολιτικής⁸⁸.

Σκοπός γενικού συμφέροντος, που εμπίπτει στο εύρος της προστασίας, αποτελεί και η υγεία στο πλαίσιο εναρμόνισης των διατάξεων περί εμπορίας των προϊόντων καπνού⁸⁹, η

⁸⁶ Βλ. σχ. για το ταυτόσημο ή μη σε Σαχπεκίδου Ευγενία. 2020. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ε. Σαχπεκίδου - Χ. Ταγαράς (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 205 αλλά και σε Ιωαννίδη Μιχάλη. 2019. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 241, για το ταυτόσημο των δύο διατυπώσεων και σε ΕΔΔΑ, Carson and others κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 16.3.2010, § 61 για τον περιορισμένο έλεγχο του ως προς την ύπαρξη και μόνο όσον αφορά την κατάχρηση ή αυθαιρεσία της εξουσίας για τη δημόσια ωφέλεια.

⁸⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 13.12.1979, C-44/79, Liselotte Hauer κατά Ομόσπονδου κράτους της Ρηνανίας-Παλατινάτου, ECLI:EU:C:1979:290, σκ. 19 - 20.

⁸⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 13.12.1979, C-44/79, Liselotte Hauer κατά Ομόσπονδου κράτους της Ρηνανίας-Παλατινάτου, ECLI:EU:C:1979:290, σκ. 23, αντίστοιχη αναφορά και στην ΔΕΚ, 11.7.1989, C-265/87, Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG κατά Hauptzollamt Gronau, ECLI:EU:C:1989:303, σκ. 15.

⁸⁹ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 10.12.2002, C- 491/01, The Queen κατά Secretary of State for Health, ex parte British American Tobacco (Investments) Ltd και Imperial Tobacco Ltd., ECLI:EU:C:2002:741, σκ. 151, ΔΕΚ, 14.12.2004, C-210/03, The Queen, αιτήσεως των: Swedish Match AB και Swedish Match UK Ltd κατά Secretary of State for Health. ECLI:EU:C:2004:802, σκ. 74.

προστασία του περιβάλλοντος⁹⁰, η τρομοκρατία⁹¹, η διατήρηση της ειρήνης και η καταπολέμηση διάδοσης των πυρηνικών όπλων⁹², η προστασία των καταναλωτών όπου περιλαμβάνονται οι επιβάτες αεροσκαφών⁹³, οι δαπάνες και ο εξορθολογισμός τους κατά την οικονομική κρίση⁹⁴, καθώς και η σταθερότητα του τραπεζικού συστήματος της ΕΕ⁹⁵.

IV.A.3.2. Η πρόβλεψη του νόμου

Η πρόβλεψη του νόμου αποτελεί κοινό παράγοντα τόσο στην στέρηση της ιδιοκτησίας, όσο και στους περιορισμούς που τίθενται στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Η εμπέλεια και η ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών, όπως διατυπώνεται στο άρθρο 52 § 1 εδ. α' αποτελεί τον κανόνα, καθώς κάθε περιορισμός στην άσκηση τους ρητά δηλώνεται ότι πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος. Η έννοια του νόμου προσδιορίζεται από τη γενική θεωρία του ευρωπαϊκού δικαίου, ενώ στην περίπτωση που έρχεται σε αντίθεση με εθνικό μέτρο, το οποίο περιορίζει το θεμελιώδες δικαίωμα, τότε το ΔΕΕ οφείλει να λάβει υπόψη του τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της έννομης τάξης⁹⁶.

Σύμφωνα με τη ΔΕΕ C-12/11 η επιβολή των περιορισμών, υπό την προϋπόθεση ότι προβλέπονται από νόμο και σέβονται το βασικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, αποτελούν αποδεκτή προϋπόθεση του άρθρου 52 § 1 του ΧΘΔΕΕ, εφόσον

⁹⁰ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 9.3.2010, Raffinerie Mediterranee (ERG) SpA, Polimeri Europa SpA και Syndial SpA κατά Ministero dello Sviluppo economico και λοιπών (C-379/08) και ENI SpA κατά Ministero Ambiente e Tutela del Territorio e del Mare και λοιπών (C-380/08) ECLI:EU:C:2010:127, σκ. 69 και 81 και σε ΔΕΕ, 27.1.2022, C-234/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:56, σκ. 64.

⁹¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 363.

⁹² Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 29.11.2018, C-600/16, National Iranian Tanker Company κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2018:966, σκ. 84.

⁹³ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 23.3.2021, C-28/20, Airhelp Ltd κατά Scandinavian Airlines System Denmark – Norway – Sweden, ECLI:EU:C:2018:966, σκ. 49 - 50.

⁹⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 13.6.2017, C-258/14, Eugenia Florescu κ.λπ. κατά Casa Județeană de Pensii Sibiu κ.λπ., ECLI:EU:C:2017:448, σκ. 56.

⁹⁵ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 20.9.2016, C-8/15 P έως C-10/15 P, Ledra Advertising Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 71 και ΔΕΕ, 1.8.2022, C-352/20, HOLD Alapkezelő, ECLI:EU:C:2022:606, σκ. 79 - 80.

⁹⁶ Βλ. σχ. σε Τζέμο Βασίλη. 2019. "Άρθρο 52. Εμπέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 64 και σε ΕΔΔΑ, Former King of Greece κ.α. κατά Ελλάδας, για την ύπαρξη εξατομικευμένων νόμων § 80 - 82.

ανταποκρίνονται σε σκοπούς γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζονται από την ΕΕ⁹⁷, οι οποίοι και πληρούνται. Κατά συνέπεια, οι διατάξεις που προβλέπονται στον κανονισμό 261/2004 για την προστασία των καταναλωτών συμπεριλαμβανομένων των αεροπορικών πτήσεων, δεν παραβιάζουν τα άρθρα 16 και 17 του ΧΘΔΕΕ, καθώς η προστασία τους αποτελεί ένα από τους κύριους σκοπούς του.

IV.A.3.3. Η έγκαιρη και δίκαιη αποζημίωση ως αποτέλεσμα της στέρησης της ιδιοκτησίας

Η στέρηση της ιδιοκτησίας παρουσιάζεται στο γράμμα του άρθρου 17 § 1 εδ. β' του ΧΘΔΕΕ να απαιτεί την χωρίς εξαιρέσεις έγκαιρη και δίκαιη αποζημίωση του δικαιούχου. Η πλήρης αποζημίωση για τη στέρηση της ιδιοκτησίας καταγράφηκε ότι απορρίφθηκε από τη Συνέλευση⁹⁸. Με αυτό το περιεχόμενο η έννοια της αποζημίωσης εμφανίζεται μειωμένη στο ΧΘΔΕΕ, σε σχέση με τη διαχρονική επιλογή του Έλληνα συνταγματικού νομοθέτη για την πλήρη αποζημίωση, καθώς η ρητή επιταγή για την καταβολή της, αφενός περιλαμβάνεται σε όλα τα Συντάγματα από το 1927 και η νομολογία την αποσαφηνίζει ως τη δυνατότητα αντικατάστασης του απαλλοτριωθέντος με άλλο ισάξιο⁹⁹. Επίσης, χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί και ο χρόνος καταβολής της (πριν από τη στέρηση της ιδιοκτησίας) ενώ ούτε σε αυτό το σημείο ο ΧΘΔΕΕ διατυπώνει κάποια ένδειξη¹⁰⁰.

⁹⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 31.1.2013, C-12/11, Denise McDonagh κατά Ryanair Ltd, ECLI:EU:C:2013:43, σκ. 61.

⁹⁸ Βλ. σχ. σε Sonnevend (2014, 534, § 23), όπως αυτός αναφέρεται σε Ιωαννίδη Μιχάλη. 2019. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 243.

⁹⁹ Βλ. για την έννοια της πλήρους αποζημίωσης στο ελληνικό δίκαιο ενδεικτικά σε ΟΛΑΠ 459/1970 ΕΕΝ 1971.15 = ΝοΒ 1970.1301 = ΕλλΔνη 1970.443, ΟΛΑΠ 1221/1975 ΕΕΝ 1976.473 = ΝοΒ 1976.185 = ΑρχΝ 1976.488, ΟΛΑΠ 219/1977 ΕΕΝ 1977.437 = ΝοΒ 1977.742, ΟΛΑΠ 714/1978 ΕΕΝ 1978.753 = ΝοΒ 1979.537 = ΑρχΝ 1978.764, ΟΛΑΠ 1108/1981 ΕΕΝ 1982.762 = ΝοΒ 1982.658), όσο και του ΣτΕ (βλ. ενδεικτικά ΟΛΣτΕ 616/1950 Θεμ. 1950.823, ΣτΕ 2437/1966 ΕυρΝομΣτΕ 1961-1970.538) και σε Χορομίδη Ιωάννη. 2022. Ο καθορισμός της πλήρους αποζημίωσης από αναγκαστική απαλλοτρίωση και η επίδραση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, σελ. 4 επ., λήφθηκε στις 1.5.2023 από: https://www.esdi.gr/wp-content/uploads/2022/seminars/05/anagkastiki-apallotr/horomidis_2022.pdf

¹⁰⁰ Ακόμα περισσότερα βήματα μπροστά εμφανίζεται η νομολογία του ΕΔΔΑ, όσον αφορά στην πληρότητα της αποζημίωσης και επιπλέον στα διαφυγόντα κέρδη των ιδιοκτητών απαλλοτριούμενων ακινήτων, το οποίο δέχθηκε αρχικά στην υπόθεση Αξιόγλου κ.λπ. κατά Ελλάδα, 12.3.2009, ότι, εάν δεν αποζημιώνονται αυτοτελώς τα διαφυγόντα κέρδη επιχείρησης, όταν το απαλλοτριωθέν πράγμα αποτελεί το «εργαλείο εργασίας» του καθ' ου η απαλλοτρίωση, η καθοριζόμενη αποζημίωση, για να τελεί σε εύλογη σχέση με την αξία του πράγματος, θα πρέπει να καλύπτει και τη συγκεκριμένη απώλεια. Έπειτα στην ΕΔΔΑ, Αντωνοπούλου κ.λπ. κατά Ελλάδα, 16.4.2009, §§ 58 - 59 δέχθηκε ότι, κατά τον υπολογισμό της αποζημίωσης για τη μείωση της αξίας απομένοντος εκτός απαλλοτρίωσης τμήματος της ιδιοκτησίας, θα

Σύμφωνα με τις ΔΕΕ C-78/16 και C-79/16, το δικαίωμα της αποζημίωσης αποτελεί ευθεία απόρροια από το άρθρο 17 του ΧΘΔΕΕ για την στέρηση της ιδιοκτησίας, ενώ το γεγονός ότι η Οδηγία 2000/29 και η εκτελεστική απόφαση 2015/789 δεν περιλαμβάνουν ρυθμίσεις για το καθεστώς αποζημίωσης, όταν υφίσταται υποχρέωση έμμεσης εκρίζωσης των φυτών - ξενιστών ανεξάρτητα από την υγεία τους εντός ακτίνας 100 μέτρων γύρω από τα προσβεβλημένα φυτά, δεν θεωρείται ότι ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι αποκλείει ένα τέτοιο δικαίωμα στους δικαιούχους, αλλά και δεν καθιστά ανίσχυρη την απόφαση για αυτή την αιτία¹⁰¹.

Η κατάργηση των δικαιωμάτων της επικαρπίας, που κατέχουν άμεσα ή έμμεσα οι υπήκοοι άλλων κρατών μελών, δεν κρίθηκε ότι εξασφάλιζε σκοπούς γενικούς συμφέροντος από το ΔΕΕ και, κατά συνέπεια, δεν τίθεται ζήτημα αποζημίωσης των επικαρπωτών¹⁰². Ωστόσο, με τη ΔΕΕ C-235/17, διατυπώθηκε ότι η εν λόγω εθνική νομοθεσία οφείλει να προβλέπει με σαφήνεια και ακρίβεια το δικαίωμα της αποζημίωσης μαζί με τις σχετικές προϋποθέσεις¹⁰³.

Επίσης, σύμφωνα με τη ΔΕΕ C-251/21, κρίθηκε ότι όταν το εθνικό μέτρο που θεσπίζεται με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος δυνάμει των οδηγιών 92/43 ή 2009/147 οδηγεί στην απώλεια της αξίας του συγκεκριμένου ακινήτου, η οποία ισοδυναμεί με στέρηση κυριότητας, ο κύριος του ακινήτου διατηρεί δικαίωμα αποζημίωσης κατά το άρθρο 17 του ΧΘΔΕΕ¹⁰⁴. Πάραυτα, η παραπάνω απόφαση έκρινε ότι η επιχορήγηση για την

πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και η μείωση των εισοδημάτων από τον περιορισμό της πελατείας λόγω του έργου της απαλλοτριώσης, εξαιτίας του οποίου το ακίνητο στερήθηκε την δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στην κύρια οδό, μέσω της οποίας ανέπτυξε μέχρι τότε τις επαγγελματικές δραστηριότητές της η επιχείρηση, που ήταν εγκατεστημένη σε αυτό. Τέλος, το ΕΔΔΑ, με την απόφασή του στην υπόθεση *Osmanyan and Amiraghyan* κατά της Αρμενίας, 11.10.2018, § 70, δέχθηκε, ότι από το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ απορρέει η υποχρέωση να περιλαμβάνεται στην καθοριζόμενη αποζημίωση και η απώλεια της προσόδου, ιδιαίτερα όταν από το απαλλοτριωμένο προέρχεται το μόνο ή το κύριο εισόδημα του καθ' ου η απαλλοτριώση.

¹⁰¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 9.6.2016, C-78/16 και C-79/16, Giovanni Pesce κ.λπ. κατά Presidenza del Consiglio dei Ministri - Dipartimento della Protezione Civile κ.λπ., ECLI:EU:C:2016:428, σκ. 85 - 86.

¹⁰² Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 21.5.2019, C-235/17, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας, ECLI:EU:C:2019:432, σκ. 129 - 130.

¹⁰³ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 21.5.2019, C-235/17, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας, ECLI:EU:C:2019:432, σκ. 126.

¹⁰⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 28.4.2022, C-251/21, «Piltenes meži» SIA κατά Lauku atbalsta dienests, ECLI:EU:C:2022:311, σκ. 92.

αντιστάθμιση της απώλειας των εσόδων που υφίσταται, δεν είναι συμβατή με την εσωτερική αγορά, όταν η επιχείρηση είναι προβληματική.

Η έλλειψη πλούσιας νομολογίας του ΔΕΕ, όσον αφορά στη στέρηση της ιδιοκτησίας κατά το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ, δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών για τη δίκαιη και έγκαιρη αποζημίωση (ύψος και χρόνο καταβολής της), πέρα από τη ρητή διατύπωση του άρθρου ανάμεσα στις προϋποθέσεις για την απώλεια της ιδιοκτησίας.

IV.B. Οι περιορισμοί στη δυνατότητα χρήσης και άσκησης του δικαιώματος της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 § 1 εδ. γ' ΧΘΔΕΕ)

IV.B.1. Η έννοια των περιορισμών στη χρήση των αγαθών

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία δεν είναι απόλυτο αλλά κρίνεται σε σχέση με τη λειτουργία που έχει μέσα στην κοινωνική ζωή. Οι περιορισμοί στη χρήση των αγαθών επιτρέπονται¹⁰⁵. Το είδος της προσβολής, προς το προστατευόμενο δικαίωμα της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 § 1 ΧΘΔΕΕ, αποτελεί το κριτήριο, με βάση το οποίο θα κριθεί η απώλεια της ιδιοκτησίας ή η στέρηση της χρήσης της.

Ο περιορισμός των εξουσιών στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία προέρχεται από τη νομική ratio η οποία επιβάλλει, περιορίζει ή απαγορεύει τον τόπο, τρόπο και χρόνο της χρήσης ή διάθεσης του προστατευόμενου αγαθού και δύναται να επέρχεται ως παρεπόμενο αποτέλεσμα¹⁰⁶. Πάγια είναι η νομολογία του ΔΕΕ, όσον αφορά στο κατά πόσο παραμένει στον ιδιοκτήτη κάποιος τρόπος εκμετάλλευσης του περιουσιακού του στοιχείου, καθώς τότε πρόκειται για περιορισμό και όχι για στέρηση της ιδιοκτησίας του¹⁰⁷. Επίσης, οι περιορισμοί που τίθενται στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, σύμφωνα με το άρθρο 52 § 3 του

¹⁰⁵ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΚ, 10.12.2002, C-491/01, The Queen κατά Secretary of State for Health, ex parte British American Tobacco (Investments) Ltd και Imperial Tobacco Ltd., ECLI:EU:C:2002:741 σκ. 159 και εκεί μνημονευόμενη πάγια νομολογία ΔΕΕ και σε ΔΕΕ, 15.11.2012, C-539/10 και C-550/10, Stichting Al-Aqsa κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Βασίλειο των Κάτω Χωρών κατά Stichting Al-Aqsa, ECLI:EU:C:2012:711, σκ. 121.

¹⁰⁶ Βλ. σχ. σε Frenz και Wollenschläger, όπως αυτοί αναφέρονται σε Ιωαννίδη Μιχάλη. 2019. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 240.

¹⁰⁷ Αντίστοιχη εμφανίζεται και η έννοια της ρύθμισης της χρήσης των αγαθών στην § 2 του άρθρου 1 του ΠΠΠ, όπου το επιβαλλόμενο μέτρο εφόσον δεν συνεπάγεται την οριστική απώλεια της περιουσίας αποτελεί περιορισμό βλ. σχ. σε ΕΔΔΑ, CASE OF J.A. PYE (OXFORD) LTD AND J.A. PYE (OXFORD) LAND LTD v. THE UNITED KINGDOM, 30.8.2007, § 64 - 66.

ΧΘΕΕ, δεν δύνανται να είναι λιγότερο ευνοϊκοί σε σχέση με την ΕΣΔΑ αλλά τουλάχιστον ισοδύναμοι¹⁰⁸.

Οι περιορισμοί στη δυνατότητα χρήσης της ιδιοκτησίας, όπως και στην περίπτωση της στέρησης, προέρχονται από όσους βαρύνονται από την υποχρέωση σεβασμού της (την ΕΕ, τα θεσμικά και λοιπά όργανά της και τα κράτη μέλη, όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ - άρθρο 51 § 1 ΧΘΔΕΕ).

Στους περιορισμούς του δικαιώματος της ιδιοκτησίας έχει κριθεί ότι εμπίπτουν μια σειρά από κατηγορίες μέτρων:

Στα πλαίσια της προστασίας του ανταγωνισμού έχει κριθεί με την ΠΕΚ-65/98 ότι αποτελούν περιορισμοί και επιβάλλονται στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, όσον αφορά στην προμήθεια καταψυκτών για παγωτά στους πωλητές λιανικής, προκειμένου να διασφαλίζεται ένα καθεστώς που εξασφαλίζει τον ανόθευτο ανταγωνισμό μέσα στην ΕΚ¹⁰⁹. Επίσης, η οργάνωση της κοινής αγοράς αποτελεί περιορισμό στην άσκηση του δικαιώματος ιδιοκτησίας, επιβάλλοντας θεμιτούς περαιτέρω περιορισμούς στην παραγωγή προϊόντος, ενώ η προσφεύγουσα δεν δύναται να αποφύγει τις δεσμεύσεις που αφορούν το σύνολο της ΕΚ για το χάλυβα και σίδηρο¹¹⁰.

Όσον αφορά στην προστασία του περιβάλλοντος και στην προστασία της δημόσιας υγείας με τη ΔΕΚ C-293/97 κρίθηκε ότι συνιστά αποδεκτό περιορισμό η εξάρτηση της χρήσης λιπασμάτων και ζωικών περιττωμάτων, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, περιορίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη χρήση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας των γεωργών¹¹¹. Το ίδιο κρίθηκε και στις ΔΕΕ C-379/08 και C-380/08, σύμφωνα με τις οποίες αποτελούν περιορισμούς και δύνανται να επιβάλλονται προστατεύοντας το περιβάλλον στις γαίες που βρίσκονται δίπλα σε αιγιαλό, από το να αξιοποιηθούν για συγκεκριμένες χρήσεις ή και να λαμβάνονται μέτρα

¹⁰⁸ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΕ, 5.5.2022, C-83/20, BPC Lux 2 Sàrl κ.λπ. κατά Banco de Portugal κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:346, σκ. 37.

¹⁰⁹ Βλ. σχ. σε ΠΕΚ, 23.10.2003, T-65/98, Van den Bergh Foods Ltd κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:T:2003:281, σκ. 170.

¹¹⁰ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 9.12.1982, C- 258/81, Μεταλλουργική Χάλυψ Α.Ε. κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:1982:422, σκ. 13.

¹¹¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 29.4.1999, C-293/97, The Queen κατά Secretary of State for the Environment και Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte H.A. Standley κ.λπ. και D.G.D. Metson κ.λπ., ECLI:EU:C:1999:215, σκ. 55 - 56.

αποκατάστασης ή πρόληψης, προκειμένου να αποφευχθεί η περαιτέρω χειροτέρευση της περιβαλλοντικής ζημίας¹¹².

Επίσης, κρίθηκε με τη ΔΕΕ C-12/11 ότι η έκρηξη ισλανδικού ηφαιστείου και η υποχρέωση παροχής βοήθειας του αερομεταφορέα προς τους επιβάτες, προστατεύοντας εν τέλει τον καταναλωτή, αποτελεί περιορισμό στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, δικαιολογώντας τις αρνητικές συνέπειες που ενδέχεται να προκύψουν για ορισμένους επιχειρηματίες και περιορίζοντας το δικαίωμα στην περιουσιακή φύση της ιδιοκτησίας τους¹¹³.

Τέλος, τόσο η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, όσο και η διασφάλιση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, κρίθηκε με τις ΔΕΕ C-402/05 και C-8/15 έως και C-10/15 ότι αποτελούν περιορισμούς στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, καθώς ο προσβαλλόμενος Κανονισμός επιβάλλει περιοριστικά μέτρα, που δεσμεύει τα κεφάλαια στην πρώτη περίπτωση, ενώ στη δεύτερη η υπογραφή μνημονίου κατανόησης γίνεται προκειμένου να αποφευχθεί η διασπορά της αδυναμίας εκπλήρωσης των υποχρεώσεων των τραπεζών, καθιστώντας συμβατό το ρόλο της Επιτροπής στην υπογραφή του, χωρίς να προσβάλλονται τα περιουσιακά δικαιώματα των αναιρεσιόντων¹¹⁴.

IV.B.2. Προϋποθέσεις επιτρεπόμενων περιορισμών στη χρήση των αγαθών

Οι προϋποθέσεις των επιτρεπόμενων περιορισμών στη χρήση των αγαθών αξιώνουν, σύμφωνα με το γράμμα του άρθρου 17 § 1 εδ. γ' του ΧΘΔΕΕ, την ύπαρξη νόμου, αναγκαίου προς το γενικό συμφέρον. Σημαντικές υποθέσεις έρχονται προς κρίση, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, ενώπιον του ΓΔ και ΔΕΕ αρκετά τακτικά και αφορούν στην προστασία του περιβάλλοντος, σε κυρώσεις σε διεθνές επίπεδο με στόχο την ειρήνη, στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας και στην εξάπλωση των πυρηνικών όπλων και στις

¹¹² Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 9.3.2010, Raffinerie Mediterranee (ERG) SpA, Polimeri Europa SpA και Syndial SpA κατά Ministero dello Sviluppo economico και λοιπών (C-379/08) και ENI SpA κατά Ministero Ambiente e Tutela del Territorio e del Mare και λοιπών (C-380/08) ECLI:EU:C:2010:127, σκ. 77 - 85.

¹¹³ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 31.1.2013, C-12/11, Denise McDonagh κατά Ryanair Ltd, ECLI:EU:C:2013:43, σκ. 48.

¹¹⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενότητας και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 366 και ΔΕΕ, 20.9.2016, C-8/15 P έως C-10/15 P, Ledra Advertising Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 67, 69 - 70 και 75.

οικονομικές απώλειες που υφίστανται οι ιδιώτες, λόγω της οικονομικής κρίσης μετά το 2008.

IV.B.2.1. Η προστασία του περιβάλλοντος

Σήμερα, με το άρθρο 3 § 3 της ΣΕΕ ορίζεται ότι η αειφόρος ανάπτυξη της Ευρώπης έχει ως γνώμονα μεταξύ άλλων και το υψηλό επίπεδο για την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, μαζί με τους στόχους που εξειδικεύονται στο άρθρο 191 ΣΛΕΕ. Εδώ, ορίζεται ότι η πολιτική της ΕΕ στον τομέα του περιβάλλοντος επιδιώκει τη διατήρηση, την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητάς του, την προστασία της υγείας του ανθρώπου, το συνετό και ορθολογικό τρόπο χρησιμοποίησης των φυσικών πόρων και την προώθηση σε διεθνές επίπεδο μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων¹¹⁵.

Οι παραπάνω πολιτικές και στόχοι της ΕΕ συχνά έρχονται σε αντίθεση με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ, καθώς αποτελούν θεμιτό περιορισμό του¹¹⁶. Ενδεικτική της προσοχής που επιδεικνύει το ΔΕΕ, όσον αφορά στην προστασία του περιβάλλοντος και στη σχέση του με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, αποτελεί η C- 416/10. Η παραπάνω απόφαση αφορά στην ερμηνεία της Σύμβασης του Ωρχους¹¹⁷ για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος. Η συγκεκριμένη υπόθεση θεμελιώνεται στο δικαίωμα των J. Krizan κ.λπ. στη γνώση ενός εγγράφου, που αφορά στην αδειοδότηση της δημιουργίας και εκμετάλλευσης ενός χώρου υγειονομικής ταφής απορριμμάτων και στην εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του σχεδίου.

¹¹⁵ Βλ. σχ. σε Πουικλή Κλεονίκη. 2020. "Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (European Green Deal): Μια πρώτη ανάγνωση, μια πρώτη αξιολόγηση". Περιβάλλον και Δίκαιο 1: 81 - 87, για τη νέα ευρωπαϊκή πράσινη συμφωνία ως προτεραιότητα στην ατζέντα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

¹¹⁶ Αντίστοιχη είναι και η αντιμετώπιση του ΕΔΔΑ για την προστασία του περιβάλλοντος και τη σύγκρουσή της με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, όπου η στάθμισή τους συνδέεται με το δικαίωμα αποζημίωσης του ιδιοκτήτη λαμβάνοντας υπόψη τα κρίσιμα δεδομένα της κάθε υπόθεσης, βλ. σχ. σε ΕΔΔΑ, Papastavrou and others v. Greece, 10.4.2003, § 33 επ., ΕΔΔΑ, Ζ.Α.Ν.Τ.Ε. - Μαραθονήσι Α.Ε. κατά Ελλάδας, 6.12.2007, § 48 επ., ΕΔΔΑ, Ανώνυμος Τουριστική Εταιρεία Ξενοδοχεία Κρήτης κατά Ελλάδας, 21.2.2008, § 42 επ.

¹¹⁷ Σύμβαση για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα που έγινε στο Aarhus (Ωρχους), Δανία, στις 25 Ιουνίου 1998. Εγκρίθηκε με τη με αριθμό 2005/370/ΕΚ απόφαση του Συμβουλίου. Διαθέσιμη διαδικτυακά (18.5.2023): [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:22005A0517(01)).

Με την ΔΕΕ C-416/10 κρίθηκε ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί πάγια νομολογία του δικαστηρίου ως σκοπός γενικού συμφέροντος, που δύναται να περιορίζει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία¹¹⁸. Κατά συνέπεια, η απόφαση του εθνικού δικαστή που επιβάλλει ούτως ώστε το ενδιαφερόμενο κοινό να έχει πρόσβαση σε πολεοδομική απόφαση για την έναρξη της διαδικασίας αδειοδότησης χώρου υγειονομικής ταφής, η οποία ακυρώνει την αντίστοιχη άδεια, δεν αποτελεί προσβολή στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, ούτε θίγει την προστασία της εμπιστευτικότητας των εμπορικών και βιομηχανικών πληροφοριών της εταιρείας που ανέλαβε το έργο, καθώς το ενδιαφερόμενο κοινό πρέπει να λάβει γνώση της περιβαλλοντικής πληροφόρησης, για να συμμετέχει και να επηρεάσει πραγματικά την έκβαση της διαδικασίας λήψης της απόφασης¹¹⁹.

Η προστασία του περιβάλλοντος εξακολουθεί να αποτελεί προτεραιότητα στα πλαίσια του Natura 2000, καθώς το ΔΕΕ με τη C-234/20 επιβεβαίωσε την πάγια νομολογία του, ότι συνιστά περιορισμό της ιδιοκτησίας στο συγκεκριμένο περιουσιακό στοιχείο, αναγκαίο για το γενικό συμφέρον, που εδράζεται σε Οδηγία για το δίκτυο Natura 2000 και στο να αποτραπεί το ενδεχόμενο να θιγούν τα υπέρτερα περιβαλλοντικά συμφέροντα που προστατεύονται¹²⁰. Αντίστοιχη υπήρξε η κρίση του και στην επόμενη απόφασή του ΔΕΕ C-238/20, για την προστασία του περιβάλλοντος ως σκοπό γενικού συμφέροντος και για την αποκατάσταση της ζημίας που προκαλείται σε υδατοκαλλιέργεια σε περιοχή του δικτύου Natura 2000¹²¹.

Τέλος, με τη ΔΕΕ C-659/20, διατυπώνεται και η προστασία των άγριων ειδών ως θεμιτός σκοπός γενικού συμφέροντος, που δύναται να περιορίζει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία [με τον Κανονισμό (ΕΚ) 865/2006 της Επιτροπής για τη θέσπιση λεπτομερειών του Κανονισμού (ΕΚ) 338/97 του Συμβουλίου] για την προστασία ειδών άγριας πανίδας και

¹¹⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 15.1.2013, C-416/10, Jozef Križan κ.λπ. κατά Slovenská inšpekcia životného prostredia, ECLI:EU:C:2013:8, σκ. 114 και εκεί αναφερόμενη νομολογία του ΔΕΕ.

¹¹⁹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 15.1.2013, C-416/10, Jozef Križan κ.λπ. κατά Slovenská inšpekcia životného prostredia, ECLI:EU:C:2013:8, σκ. 116.

¹²⁰ Βλ. σχ. σε προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Αθανάσιου Ράντου, σε ΔΕΕ, 27.1.2022, C-234/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2021:734, σκ. 65 και σε εκδοθείσα ΔΕΕ, 27.1.2022, C-234/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:56, σκ. 64.

¹²¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 27.1.2022, C-238/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:57, σκ. 34.

χλωρίδας, καθώς η διαφύλαξή τους μέσω του ελέγχου του εμπορίου τους, δεν κρίνεται ως ασύμβατη με το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ¹²².

IV.B.2.2. Η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, οι κυρώσεις σε διεθνές επίπεδο λόγω ΚΕΠΠΑ και η αποτροπή της διάδοσης των πυρηνικών όπλων

Σημαντική ενότητα αποτελούν τα περιοριστικά μέτρα που λαμβάνονται στο πλαίσιο διεθνών υποχρεώσεων για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας ή για τη συμμόρφωση της ΕΕ προς ψηφίσματα του ΟΗΕ (Συμβούλιο Ασφαλείας). Με βάση τον τίτλο V, κεφάλαιο 2 της ΣΕΕ, αυτά αφορούν στην κατάσχεση περιουσιακών δικαιωμάτων φυσικών, νομικών προσώπων και κρατών ή στο πάγωμα των παραπάνω στοιχείων¹²³. Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία του άρθρου 17 § 1 ΧΘΔΕΕ αποτελεί κατεξοχήν θιγόμενο δικαίωμα από τη λήψη αντίστοιχων περιοριστικών μέτρων.

Μία από τις πρώτες αποφάσεις που εκδόθηκαν αποτελεί η ΔΕΚ C-84/95. Η απόφαση αφορά στον Κανονισμό 990/93 της ΕΟΚ και στα περιοριστικά μέτρα που λήφθηκαν κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Σύμφωνα με το άρθρο 8 του εν λόγω Κανονισμού, όλα τα κράτη μέλη όφειλαν να κατάσχουν όλα τα εμπορικά και μεταφορικά σκάφη, όταν η πλειοψηφία του ποσοστού ιδιοκτησίας ήταν σε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, που είχε την κατοικία ή έδρα του στην παραπάνω χώρα. Οι ιρλανδικές αρχές κατάσχισαν ένα αεροπλάνο, το οποίο είχε ναυλωθεί από τη Bosphorus Airlines, η οποία και ήταν τουρκική επιχείρηση.

Η ύπαρξη του κανονισμού 990/93 της ΕΟΚ αποτελεί το νομικό πλαίσιο πάνω στο οποίο η Bosphorus Airlines αντέτεινε ότι προσβάλλεται το δικαίωμα του σεβασμού της ιδιοκτησίας και της επιχειρηματικής δραστηριότητάς της, καθώς το αεροσκάφος το διαχειρίζεται καθημερινά, δυνάμει σύμβαση ναύλωσης. Η ίδια, δεν εδρεύει στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, αν και το αεροσκάφος ανήκει σε νομικό πρόσωπο, που

¹²² Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 8.9.2022, Ministerstvo životního prostředí (Perroquets Ara hyacinthe), ECLI:EU:C:2022:642, σκ. 62 - 64.

¹²³ Βλ. αναλυτικά σε Περάκη Μανώλη. 2015. Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 197 επ. και 286 όσον αφορά τις διατάξεις των άρθρων 40 ΣΕΕ και 275 ΣΔΕΕ, για την εξαίρεση στην έλλειψη αρμοδιότητας του ΔΕΕ και στον έλεγχο των περιοριστικών μέτρων που λαμβάνονται, προκειμένου να διασφαλιστούν τα θεμελιώδη δικαιώματα, παρότι πρόκειται για τομέα που αφορά στην κρατική κυριαρχία.

έχει την έδρα του εκεί. Με αυτό τον τρόπο διατύπωνε το επιχείρημα, ότι εκμηδενίζεται το δικαίωμα στην ιδιοκτησία της, καθώς παρότι όλα τα μισθώματα για την ενοικίαση του αεροσκάφους κατατίθενται από την ίδια σε δεσμευμένους λογαριασμούς, από τους οποίους η ιδιοκτήτρια δεν θα μπορούσε να τα πάρει, πάραυτα εκμηδενίζοταν η συνιστάμενη στη ναύλωση των αεροσκαφών επιχειρηματική δραστηριότητά της και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία της, με την κατάσχεση από την Ιρλανδία¹²⁴.

Το ΔΕΚ με τη C-84/95 έκρινε ότι η σημασία των σκοπών που επιδιώκει ο Κανονισμός 990/93 της ΕΟΚ, ο οποίος συμβάλει στην εφαρμογή των κυρώσεων κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, με δεδομένο ότι η συνέχιση των δραστηριοτήτων της θα οδηγήσει σε περαιτέρω απώλεια ανθρώπινων ζώων και υλικών ζημιών με τις μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και καθιστώντας κατά συνέπεια αδύνατη την διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος τόσο θεμελιώδη, ο οποίος δύναται να περιορίζει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία¹²⁵. Με αυτή του την απόφαση, το ΔΕΕ έκανε αποδεκτές τις παράπλευρες απώλειες των οικονομικών συμφερόντων τρίτων, καθώς συναλλάσσονται με επιχειρήσεις που υπόκεινται σε κυρώσεις.

Επόμενες σημαντικές αποφάσεις του ΔΕΕ είναι οι με αριθμούς C-402/05 P και C-415/05, οι οποίες αφορούν στη συντηρητική κατάσχεση (πάγωμα) τραπεζικών καταθέσεων στα πλαίσια της ΚΕΠΠΑ και στα περιοριστικά μέτρα που λαμβάνονται κατά οντοτήτων, οι οποίοι και συνδέονται με την τρομοκρατία μέσω του Οσάμα Μπιν Λάντεν, το δίκτυο Αλ Κάιντα και τους Ταλιμπάν.

Ο θεμελιώδης για τη διεθνή κοινότητα σκοπός του γενικού συμφέροντος που αφορά στη με κάθε μέσο αντιμετώπιση των απειλών, οι οποίες και οφείλονται σε τρομοκρατικές πράξεις σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, αποτελεί αιτία για τον περιορισμό του δικαιώματος στην ιδιοκτησία. Οι παραπάνω απειλές έχουν ως αποτέλεσμα τη δέσμευση κεφαλαίων, χρηματοπιστωτικών πόρων και οικονομικών πηγών, εφόσον εκλαμβάνει το Συμβούλιο Ασφαλείας ή η επιτροπή κυρώσεων ότι τροφοδοτείται το δίκτυο της Αλ Κάιντα,

¹²⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 30.7.1996, C-84/95, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v Minister for Transport, Energy and Communications and others, ECLI:EU:C:1996:312, σκ. 19 - 20 και αντίστοιχη απόφαση του ΕΔΔΑ, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v. Ireland, 30.6.2005, § 143 επ.

¹²⁵ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 30.7.1996, C-84/95, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v Minister for Transport, Energy and Communications and others, ECLI:EU:C:1996:312, σκ. 24 και 26.

ο Οσάμα Μπιν Λάντεν και το δίκτυο των Ταλιμπάν και κρίνει ως δικαιολογημένο κατ' αρχή τον Κανονισμό, που συνιστά περιορισμό στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας¹²⁶, αν και πρέπει να παρέχει τη δυνατότητα στον αναιρεσείοντα Υ.Α. Kadi να διατυπώσει την άποψή του για τη δέσμευση της ιδιοκτησίας του, πράγμα το οποίο και δεν έλαβε χώρα, προσβάλλοντας εν τέλει τα δικαιώματά του¹²⁷.

Η καταπολέμηση της διάδοσης των πυρηνικών όπλων, η οποία και κρίθηκε με τις C-548/09, C-266/15 και C-600/16 από το ΔΕΕ, αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα στο τι αποτελεί λόγο γενικού συμφέροντος, για τον οποίο τίθενται περιορισμοί και κυρώσεις με Κανονισμούς, στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία. Στην πρώτη υπόθεση, κρίθηκε ότι η σημασία των σκοπών που επιδιώκει η επίδικη κανονιστική ρύθμιση και αφορούν στην αποτροπή του εξοπλιστικού προγράμματος της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν για τη διάδοση των πυρηνικών όπλων, αποτελεί σκοπό ύψιστης σημασίας γενικού συμφέροντος, καθώς στοχεύει στη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας και αφορά τμήμα μόνο του ενεργητικού της αναιρεσείουσας Bank Meli Iran¹²⁸.

Στις δύο τελευταίες υποθέσεις, οι προσφεύγοντες διαμαρτύρονταν για το ότι περιλήφθηκαν σε καταλόγους προσώπων, οι οποίοι στηρίζουν την Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν και το πρόγραμμα που έχει για τη διάδοση των πυρηνικών όπλων¹²⁹. Αντίστοιχη με την πρώτη υπόθεση εμφανίζεται και σε αυτές η στάση του ΔΕΕ με την κρίση του, όσον αφορά στους περιορισμούς που τίθενται με Κανονισμούς από την ΕΕ, προκειμένου να προστατευθεί το υπέρτερο γενικό συμφέρον μέσω της διατήρησης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, από την έλλειψη χρηματοδοτικής στήριξης προς την Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν¹³⁰.

¹²⁶ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 363 και 366.

¹²⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 369 - 371.

¹²⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 16.11.2011, C-548/09, Bank Meli Iran κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2011:735, σκ. 113 -115 και 117.

¹²⁹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 7.4.2016, C-266/15 P, Central Bank of Iran κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2016:208, σκ. 40 - 41 και ΔΕΕ, 29.11.2018, C-600/16, National Iranian Tanker Company κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2018:966, σκ. 60.

¹³⁰ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 7.4.2016, C-266/15 P, Central Bank of Iran κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2016:208, σκ. 45 και 53 και ΔΕΕ, 29.11.2018, C-600/16, National Iranian Tanker Company κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2018:966, σκ. 83 - 84.

IV.B.2.3. Η οικονομική κρίση ως κρίση χρέους

Η ΕΕ συνδέεται με την οικονομική ύφεση του 2008, καθώς τα σκληρά μέτρα που υιοθετήθηκαν από κράτη μέλη, οδήγησαν σε κρίση βασικών θεσμών στην ίδια την ένωση αλλά και δημιούργησαν μια σειρά από νέους θεσμούς, που στον τομέα της οικονομικής στήριξης ήταν ο ΕΜΧΣ (Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης), το ΕΤΧΣ (Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας), ο ΕΜΣ (Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας) και ο μηχανισμός ΟΝΣ (Οριστικών Νομισματικών Συναλλαγών)¹³¹. Η διαφύλαξη της δημοσιονομικής σταθερότητας των κρατών μελών, λόγω της αλληλεξάρτησής τους, οδήγησε σε άμεση λήψη μέτρων από 7 κράτη μέλη¹³² προκειμένου να λάβουν οικονομική στήριξη, θέτοντας με επίταση ζητήματα δικαστικού ελέγχου διατάξεων του ΧΘΔΕΕ¹³³.

Η θέσπιση ενός κοινού μηχανισμού χρηματοδοτικής συνδρομής, εκτός του νομικού και θεσμικού πλαισίου της ΕΕ, ξεκίνησε με τον ΕΜΧΣ και το ΕΤΧΣ και από το 2013 ακολούθησε η Συνθήκη για τον ΕΜΣ. Σε αυτό το μηχανισμό συμμετείχαν το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και η Επιτροπή της ΕΕ, καθώς διατηρούσε σημαντικές αρμοδιότητες. Με αυτό τον μηχανισμό δόθηκε στα κράτη μέλη που είχαν ανάγκη, ένα μόνιμο πρόγραμμα χρηματοδότησης.

Πρώτη σημαντική απόφαση αποτελεί η ΔΕΕ C-370/12, με την οποία το Supreme Court της Ιρλανδίας υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα προς το ΔΕΕ, όσον αφορά στο κατά πόσο η αποδοχή από τη χώρα της σύναψης της Συνθήκης του ΕΜΣ, που είναι και εκτός του νομικού πλαισίου της ΕΕ, ουσιαστικά υπονόμωσε το δικαίωμα της αποτελεσματικής προστασίας του άρθρου 47 του ΧΘΔΕΕ. Το ΔΕΕ έκρινε ότι σύμφωνα με το άρθρο 51 § 1 ΧΘΔΕΕ,

¹³¹ Βλ. αναλυτικά σε Ιωαννίδη Μιχαήλ. 2014. "Ο θεσμός της χρηματοδοτικής στήριξης ως μέσο ευρωπαϊκής οικονομικής διακυβέρνησης Προέλευση, Εξέλιξη και Κωδικοποίηση στον Κανονισμό 472/2013" Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 2: Σελ 146, για τη σύσταση των παραπάνω μηχανισμών.

¹³² Ουγγαρία, Λετονία, Ρουμανία, Ελλάδα, Ιρλανδία, και Κύπρος με την Ισπανία να έχει ένα πιο περιορισμένο καθεστώς εποπτείας.

¹³³ Αντίστοιχος εμφανίζεται και ο δικαστικός έλεγχος των μνημονιακών δεσμεύσεων της Ελλάδας σε σχέση με το άρθρο 1 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ και το ευρύ περιθώριο εκτίμησης της κάθε χώρας για την επίτευξη του ισοζυγίου δαπανών και εσόδων, βλ. σχ. σε ΕΔΔΑ, Ιωάννα Κουφάκη κατά Ελλάδας και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδας, 7.5.2013 και ΕΔΔΑ, Μαματας κ.λπ. κατά Ελλάδας, 21.7.2016 για την αναγκαστική ανταλλαγή ομολόγων και την αναδιάρθρωση του ελληνικού δημόσιου χρέους.

καθώς ο ΕΜΣ δεν προβλέπεται βάσει ειδικών αρμοδιοτήτων προς την ΕΕ από τη ΣΕΕ και τη ΣΛΕΕ, δεν εφαρμόζεται το δίκαιο της ΕΕ από τα κράτη μέλη¹³⁴. Η παραδοχή, ότι ανατίθενται καθήκοντα στην Επιτροπή¹³⁵ και κατά συνέπεια με αυτό τον τρόπο της επιτρέπουν να φροντίζει για τη συμβατότητα με το δίκαιο της ΕΕ των μνημονίων που συνάπτονται από τον ΕΜΣ, κρίθηκε ως σημαντική, αν και η απόφαση χαρακτηρίστηκε ως «άτολμη» από μερίδα της θεωρίας¹³⁶. Η στήριξη της σταθερότητας μέσω του ΕΜΣ προς τα κράτη μέλη που έχουν ανάγκη εκλαμβάνεται ως μέσο πρόληψης της στήριξης από τη μεριά της ΕΕ της δημοσιονομικής σταθερότητάς της για τον συντονισμό των οικονομικών πολιτικών της ΕΕ¹³⁷.

Η παραπάνω νομολογία επιβεβαιώθηκε με τις αποφάσεις του ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P, δίνοντας ακόμα ένα βήμα για την ευθύνη της Επιτροπής σε θέματα παραβίασης του άρθρου 17 του ΧΘΔΕΕ. Στις συγκεκριμένες υποθέσεις, το ΔΕΕ κλήθηκε να αποφασίσει για την αναίρεση προσφυγών, που κρίθηκαν ως απορριπτέες από το ΓΔ για το ζήτημα της αποζημίωσης των καταθετών. Με τις ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P κρίθηκε ότι αποτελεί σκοπό γενικού συμφέροντος του άρθρου 17 § 1 εδ. γ' του ΧΘΔΕΕ η διασφάλιση της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος της ζώνης του ευρώ¹³⁸, καθώς οι χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες έχουν κεντρικό ρόλο στην οικονομία της ΕΕ, ενέχοντας κινδύνους για τους καταθέτες, ενώ ενόψει του άμεσου κινδύνου πτώχευσης των τραπεζών, τα εν λόγω μέτρα δεν ήταν υπέρμετρη παρέμβαση στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας των αναιρεσιόντων θίγοντας την ουσία του.

Αν και το ΔΕΕ δέχθηκε ότι ο ΧΘΔΕΕ απευθύνεται σε κάθε όργανο της ΕΕ, ακόμα και αν αυτό ενεργεί εκτός του νομικού της πλαισίου χωρίς να εμποδίζει την άσκηση αγωγής

¹³⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 27.11.2012, C-370/12, Thomas Pringle κατά Gouvernement of Ireland κ.λπ., ECLI:EU:C:2012:756, σκ. 180.

¹³⁵ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 27.11.2012, C-370/12, Thomas Pringle κατά Gouvernement of Ireland κ.λπ., ECLI:EU:C:2012:756, σκ. 155 - 158.

¹³⁶ Βλ. σχετικές αναφορές για το «άτολμο» της απόφασης του ΔΕΕ σε Σαφούρη Γεώργιο. 2021. Η προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ ως μέσο προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 120.

¹³⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 27.11.2012, C-370/12, Thomas Pringle κατά Gouvernement of Ireland κ.λπ., ECLI:EU:C:2012:756, σκ. 143.

¹³⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 20.9.2016, C-8/15 P έως C-10/15 P, Ledra Advertising Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 71 - 72 και 74.

αποζημίωσης με βάσει τα άρθρα 268 και 340 εδ. β' και γ' ΣΛΕΕ¹³⁹, πάραυτα δεν υπήρξε κατάφορη παράβαση από την Επιτροπή του άρθρου 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ με την υπογραφή του μνημονίου κατανόησης της 26.4.2013.

Η κρίση του ΔΕΕ, και για αυτή την υπόθεση, διατυπώθηκε ότι κατέδειξε με ενάργεια το μεγάλο θεσμικό κενό στο δίκαιο της ΕΕ, όσον αφορά τη νομική φύση, τις αρμοδιότητες και την αστική ευθύνη των οργάνων της¹⁴⁰ και αποτελεί αξιόλογο βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ιδιωτών.

Σημαντική κρίνεται, όσον αφορά στην έννοια του γενικού συμφέροντος και του επιβληθέντος νόμου, η ΔΕΕ C-258/14 για τον ΕΜΧΣ (προκάτοχο του ΕΜΣ). Ο ΕΜΧΣ είναι ενωσιακός μηχανισμός, που θεσπίστηκε με τον κανονισμό 407/2010 και αφορά στη χρηματοοικονομική ενίσχυση κράτους μέλους με μεγάλες δυσκολίες, οφειλόμενες σε φυσικές καταστροφές ή έκτακτες περιστάσεις εκτός ελέγχου του και με ιδιαίτερη σημασία στη δυνατότητα του δικαστικού ελέγχου των δημοσιονομικών μέτρων, οι οποίοι και αφορούν στους όρους της ενίσχυσης που λαμβάνει. Η εν λόγω απόφαση έκρινε ότι αποτελεί θεμιτός ο περιορισμός του δικαιώματος στην ιδιοκτησία του, για όσο διάστημα ο ίδιος επιλέγει να ασκεί αμειβόμενη από δημόσιο φορέα επαγγελματική δράση, παράλληλα με τη σύνταξή του¹⁴¹. Και σε αυτή την περίπτωση, οι σκοποί γενικού συμφέροντος που προβλέπονται από το νόμο του κράτους μέλους και αφορούν στην απαγόρευση της σώρευσης της καθαρής συντάξεως του δημόσιου τομέα, ως παρεπόμενο του μνημονίου συμφωνίας με την ΕΕ για τη χρηματοδοτική συνδρομή της, κρίθηκαν θεμιτοί, καθώς εντάσσονται στο πλαίσιο που υπηρετεί τον εξορθολογισμό των δημόσιων δαπανών λόγω της οικονομικής κρίσης¹⁴².

¹³⁹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 20.9.2016, C-8/15 P έως C-10/15 P, Ledra Advertising Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 63 επ.

¹⁴⁰ Βλ. σχ. σε Παυλόπουλο Προκόπιο. 2016. "Νομική φύση και έννομες συνέπειες της σύμπραξης των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της σύναψης μνημονίων. Σχολιασμός των αποφάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης "Pringle" (C-370/12) και "Ledra Advertising Ltd κλπ" (C-8/15P)". Εφημερίδα διοικητικού δικαίου 10: 498 - 502.

¹⁴¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 13.6.2017, C-258/14, Eugenia Florescu κ.λπ. κατά Casa Județeană de Pensii Sibiu κ.λπ., ECLI:EU:C:2017:448, σκ. 52.

¹⁴² Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 13.6.2017, C-258/14, Eugenia Florescu κ.λπ. κατά Casa Județeană de Pensii Sibiu κ.λπ., ECLI:EU:C:2017:448, σκ. 56 και αναλυτικά σε Βηλαρά Μιχαήλ. 2017. "Κρίση χρέους και ζητήματα δικαστικής προστασίας στην πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ". Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου 8-9: Σελ 775.

IV.B.3. Η αρχή της αναλογικότητας ως αντίβαρο της επέμβασης στη χρήση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία

Η αρχή της αναλογικότητας αναγνωρίστηκε από τη νομολογία του ΔΕΚ τη δεκαετία του 1970¹⁴³. Αφορά τόσο στη στέρηση, όσο και στους περιορισμούς στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Σύμφωνα με το άρθρο 5 § 1 ΣΕΕ, αποτελεί θεμελιώδη αρχή της ΕΕ και δεσμεύει όλα τα ενωσιακά όργανα για την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους, όντας ήδη γνωστή από τη γενική θεωρία των συνταγματικών δικαιωμάτων¹⁴⁴. Αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της ΕΕ, καθώς και κριτήριο για τον τρόπο άσκησης των αρμοδιοτήτων της¹⁴⁵. Με την ισχύ του ΧΘΔΕΕ η αρχή της αναλογικότητας θεσπίζεται στο άρθρο 52 § 1¹⁴⁶.

Από μερίδα της θεωρίας υποστηρίζεται ότι υπάρχουν διαφορές στην ένταση ελέγχου και στην εφαρμογή των συστατικών στοιχείων της αρχής της αναλογικότητας από το ΔΕΕ, καθώς και ότι εφαρμόζει διπλά πρότυπα ελέγχου, τα οποία εξαρτώνται από το ποιος ενεργεί (κράτη μέλη ή θεσμικά όργανα) και ποιανού τα συμφέροντα τίθενται υπό διακύβευση. Με τα διπλά πρότυπα ελέγχου, όταν αξιολογείται μέτρο που προέρχεται από θεσμικό όργανο, το ΔΕΕ εφαρμόζει μια πιο χαλαρή προσέγγιση και το καταργεί, εάν είναι πρόδηλα ακατάλληλο, ενώ είναι αυστηρότερο όταν πρόκειται για εθνική νομοθεσία¹⁴⁷.

Η αρχή της αναλογικότητας επιτάσσει τα όρια του κατάλληλου και αναγκαίου μέτρου για την επίτευξη του σκοπού που επιδιώκεται από τη ρύθμιση να μην υπερβαίνει τα όρια από

¹⁴³ Βλ. σχ. σε Πρεβεδούρου Ευγενία. 1997. "Η αρχή της αναλογικότητας στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων". Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου 2: 247 επ., σχετικά με την αναγνώριση της αρχής της αναλογικότητας από το ΔΕΚ και σε ΔΕΚ, 17.12.1970, C-11/70, Internationale Handelsgesellschaft/Einfuhr-und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel, ECLI:EU:C:1970:114, σκ. 16.

¹⁴⁴ Βλ. σχ. σε Ηλιάδου Αικατερίνη. 2020. "Άρθρο 5 (πρώην άρθρο 5 της ΣΕΚ) [Θεμελιώδεις αρχές]" σε Συνθήκη της Λισαβώνας. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ.: 96.

¹⁴⁵ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 11.7.1989, C-265/87, Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG κατά Hauptzollamt Gronau, ECLI:EU:C:1989:303, σκ. 21.

¹⁴⁶ Βλ. ενδεικτικά για την αρχή της αναλογικότητας στο ΧΘΔΕΕ σε Τζέμο Βασίλη. 2019. Η ώριμη αναλογικότητα. Η αναλογικότητα των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως κανόνας του Συνταγματικού Δικαίου και του Δικαίου της ΕΕ που δεν περιλαμβάνει την αναλογικότητα σε στενή έννοια, λήφθηκε στις 19.5.2023 από:

<https://ddikastes.gr/%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CE%B3-%CF%84%CE%B6%CE%AD%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B7-%CF%8E%CF%81%CE%B9%CE%BC%CE%B7-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84/>

¹⁴⁷ Βλ. σχ. για τις διαφορές στην κρίση του ΔΕΕ σε Αβραάμ Μέλανη. 2022. "Η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας από το ΔΕΕ". Ευρωπαϊκό Δίκαιο 1: 22 - 36.

το ενωσιακό όργανο που το θεσπίζει. Σύμφωνα με το άρθρο 52 § 1 του ΧΘΔΕΕ, ο περιορισμός πρέπει να προβλέπεται από νόμο, να μην θίγει το βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος του ΧΘΔΕΕ και να σέβεται την αρχή της αναλογικότητας¹⁴⁸. Οι έννοιες της καταλληλότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας υπό στενή έννοια, αποτελούν το τρίπτυχο, πάνω στο οποίο θα θεμελιωθεί το εύρος του περιορισμού στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία.

Η έννοια της καταλληλότητας (προσφορότητας) έγκειται στο στόχο γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζει η ΕΕ, προκειμένου να γίνει αποδεκτός ο περιορισμός στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία¹⁴⁹ με την προϋπόθεση ότι πρόκειται για πρωτογενές δίκαιο ή παράγωγο, που δεν αντιτίθεται στο πρωτογενές¹⁵⁰. Επίσης, ο περιορισμός οφείλει να είναι πρακτικά πρόσφορος, κατάλληλος για την υλοποίηση του σκοπού δημόσιου συμφέροντος και επιπρόσθετα αναγκαίος, δηλαδή απαραίτητος για την πραγματοποίησή του, ούτως ώστε να δύναται να περιοριστεί το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, χωρίς να θίγεται ο πυρήνας του¹⁵¹.

Υποστηρίζεται, ως κρατούσα άποψη στη θεωρία αλλά και από τη νομολογία του ΔΕΕ, ότι η αναλογικότητα οφείλει να ληφθεί υπόψη με τη στενή έννοιά της¹⁵². Η στενή έννοια διατυπώνει την υλοποίηση των περιορισμών με τέτοια μορφή, ούτως ώστε να οδηγούμαστε σε περισσότερα πλεονεκτήματα από ότι μειονεκτήματα όταν οι περιορισμοί συγκρούονται

¹⁴⁸ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΕ, 5.5.2022, C-83/20, BPC Lux 2 Sàrl κ.λπ. κατά Banco de Portugal κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:346, σκ. 51, ΔΕΕ, 16.12.2020, C-597/18 P (Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-597/18 P, C-598/18 P, C-603/18 P, C-604/18 P), Συμβούλιο κατά K. Chrysostomides & Co. κ.λπ., ECLI:EU:C:2020:1028, σκ. 155 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

¹⁴⁹ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενωσης και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 363, που αφορά τα μέτρα κατά της τρομοκρατίας και ΔΕΕ, 22.1.2013, C-283/11, Sky Österreich GmbH κατά Österreichischer Rundfunk, ECLI:EU:C:2013:28, σκ. 34 - 35, για την έννοια των περιουσιακών δικαιωμάτων.

¹⁵⁰ Βλ. αναλυτικά σε Τζέμο Βασίλη. 2019. "Άρθρο 52. Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 641, για την έλλειψη αντίθεσης σε νομική ρύθμιση του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ.

¹⁵¹ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΚ, 5.10.1994, C-280/93, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενωσης, ECLI:EU:C:1994:367, σκ. 76, ΔΕΚ, 10.12.2002, C- 491/01, The Queen κατά Secretary of State for Health, ex parte British American Tobacco (Investments) Ltd και Imperial Tobacco Ltd., ECLI:EU:C:2002:741, σκ. 150, ΔΕΚ, 14.12.2004, C-210/03, The Queen, αιτήση των: Swedish Match AB και Swedish Match UK Ltd κατά Secretary of State for Health. ECLI:EU:C:2004:802, σκ. 72.

¹⁵² Βλ. αναλυτικά σε Τζέμο Βασίλη. 2019. "Άρθρο 52. Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 642, για την αναλογικότητα υπό στενή έννοια του περιορισμού αλλά και για την αντίθετη άποψη.

με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, χωρίς να εξαντλείται ο έλεγχος στην προσφορότητα και αναγκαιότητά τους¹⁵³.

Η ευρεία διακριτική εξουσία με εκλογές μόνο πρόδηλης δυσαρμονίας από μέρους του ενωσιακού νομοθέτη αποτυπώνεται στο δικαστικό έλεγχο, όσον αφορά στην τήρηση της αρχής της αναλογικότητας από το ΔΕΕ¹⁵⁴. Το ευρύ περιθώριο από μέρους των κρατών μελών και των οργάνων της ΕΕ στη ρύθμιση ενός μεγάλου αριθμού θεμάτων, οδηγούν σε σπάνιες παραβιάσεις της αρχής της αναλογικότητας, σε σχέση με το δικαίωμα στην ιδιοκτησία¹⁵⁵. Σημαντικές θεωρούνται οι αποφάσεις που εκδόθηκαν στα πλαίσια της χρηματοοικονομικής κρίσης.

Οι αποφάσεις του ΔΕΕ C-8/15 P έως C-10/15 P για την αντιμετώπιση της οικονομικής κυπριακής κρίσης έκριναν ότι οι οικονομικές απώλειες των καταθετών, μετόχων και ομολογιούχων των τραπεζών, ως αντιστάθμισμα των μέτρων ανακεφαλαιοποίησης των κυπριακών τραπεζών, δεν ήταν δυσανάλογες, καθώς κινδύνευαν από μεγαλύτερη ζημία σε περίπτωση πτώχευσής τους¹⁵⁶. Αντίστοιχη ήταν και η κρίση του ΓΔ στην T-680/13, η οποία και αφορούσε εκ νέου στην Κύπρο και στο πρόγραμμα στήριξης της σταθερότητάς της και η οποία δεν αναιρέθηκε από το ΔΕΕ¹⁵⁷.

Ανάλογη υπήρξε, η με ελληνικό ενδιαφέρον απόφαση του ΓΔ T-107/17, για την αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους και τα αιτήματα όσων κατείχαν ελληνικά χρεόγραφα, τα οποία και υποτίμησε ο Έλληνας νομοθέτης. Σημαντικό παράγοντα αποτέλεσε το ότι τα χρεόγραφα αποκτήθηκαν εν μέσω της κρίσης, και ένας συνετός επιχειρηματίας δεν θα

¹⁵³ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 22.1.2013, C-283/11, Sky Österreich GmbH κατά Österreichischer Rundfunk, ECLI:EU:C:2013:28, σκ. 45 επ. για την αρχή της αναλογικότητας και την επιχειρηματική ελευθερία κατόχου αποκλειστικών δικαιωμάτων τηλεοπτικής μετάδοσης.

¹⁵⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 5.5.2022, C-83/20, BPC Lux 2 Sàrl κ.λπ. κατά Banco de Portugal κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:346, σκ. 55, για το ευρύ περιθώριο των κρατών μελών να αποφασίσουν τα ίδια για τα μέτρα που είναι πρόσφορα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου οικονομικού σκοπού και το εάν οι περιορισμοί της δράσης εξυγιάνσης βαίνουν πέραν του αναγκαίου μέτρου και προσβάλλουν το δικαίωμα στην ιδιοκτησία..

¹⁵⁵ Βλ. σχ. σε Λέντζη Δημοσθένη. 2020. "Άρθρο 345 (πρώην άρθρο 245 της ΣΕΚ) [Καθεστώς της ιδιοκτησίας στα κράτη μέλη]" σε Συνθήκη της Λισαβόνας. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ. 2178.

¹⁵⁶ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 20.9.2016, C-8/15 P έως C-10/15 P, Ledra Advertising Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 70 και 74.

¹⁵⁷ Βλ. σχ. σε ΓΔ, 13.7.2018, T-680/13, Dr. K. Chrysostomides & Co. LLC κ.λπ. κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κ.λπ., ECLI:EU:T:2018:486, σκ. 286 επ. και ΔΕΕ, 16.12.2020, C-597/18 P (Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-597/18 P, C-598/18 P, C-603/18 P, C-604/18 P), Συμβούλιο κατά Κ. Chrysostomides & Co. κ.λπ., ECLI:EU:C:2020:1028.

απέκλειε το ενδεχόμενο της αναδιάρθρωσης του ελληνικού χρέους, ενώ η ΕΕ και η Ελλάδα, η οποία ήταν ένα βήμα πριν την οικονομική παύση πληρωμών, είχαν ήδη εγκρίνει και αξιολογήσει τα μέτρα. Επίσης, κρίθηκε ότι στη χειρότερη περίπτωση της παύσης πληρωμών, θα είχε μειωθεί περαιτέρω η αξία των χρεογράφων με μεγαλύτερες απώλειες για τους ενάγοντες¹⁵⁸.

Στο επίπεδο της πρόληψης της τρομοκρατίας και των μέτρων που λαμβάνει η ΕΕ κρίθηκε με τις ΔΕΚ C-402/05 P και C-415/05 P ότι οι περιορισμοί που επιβάλλονται στους Kadı κ.λπ. δεν αποτελούν δυσανάλογο μέτρο με τον επιδιωκόμενο σκοπό, καθώς οφείλει να ληφθεί υπόψη ότι η δέσμευση των κεφαλαίων δεν αφορά σε όσα είναι απαραίτητα για την κάλυψη βασικών αναγκών τους, όπως π.χ. της διαβίωσης, τις ιατρικές δαπάνες, το μίσθωμα, τις δαπάνες, τους φόρους κ.λπ. ενώ δίνεται και η δυνατότητα να αποδεσμεύονται κεφάλαια, κατόπιν ρητής άδειας από την επιτροπή κυρώσεων, αλλά και με την τακτική επανεξέταση των μέτρων με το μηχανισμό του Συμβουλίου Ασφαλείας¹⁵⁹. Αντίστοιχη είναι και η κρίση του ΔΕΕ στις C-539/10 P και C-550/10 P, σχετικά με τις δεσμεύσεις κεφαλαίων και την εγγραφή σε κατάλογο με πρόσωπα που τροφοδοτούν τρομοκράτες, καθώς η καταστολή της διεθνούς τρομοκρατίας και η διατήρηση της ειρήνης και της ασφάλειας δεν κρίνονται ως δυσανάλογοι στόχοι, σε σχέση με τους επιδιωκόμενους σκοπούς, εφόσον το αναιρεσείον συνέβαλε στην εγγραφή του στους σχετικούς καταλόγους με τη συμπεριφορά του και η εγγραφή του αποτελεί αντικείμενο περιοδικής επανεξέτασης στο μέλλον¹⁶⁰.

Στη ΔΕΕ C-393/19 η αρχή της αναλογικότητας έρχεται να δώσει το αναγκαίο υπόβαθρο προστασίας του καλόπιστου τρίτου, του οποίου το δικαίωμα στην περιουσία προσβάλλεται από τη δήμευσή της. Η δήμευση του μέσου με το οποίο μεταφέρονται τα λαθρεμπορεύματα, έχει ως σκοπό την πάταξη της παράνομης εισαγωγής λαθραίων από τη Βουλγαρία, που ακόμα και αν κριθεί κατάλληλος και αναγκαίος δεν δύναται να θεωρηθεί ως ανάλογος με

¹⁵⁸ Βλ. σχ. σε ΓΔ, 23.5.2019, T-107/17, Frank Steinhoff κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:T:2019:353, σκ. 108 - 116.

¹⁵⁹ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461, σκ. 358 - 365.

¹⁶⁰ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 15.11.2012, C-539/10 και C-550/10, Stichting Al-Aqsa κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Βασίλειο των Κάτω Χωρών κατά Stichting Al-Aqsa, ECLI:EU:C:2012:711, σκ. 122 - 130.

τον περιορισμό του τρίτου - ιδιοκτήτη, ο οποίος και χωρίς υπαιτιότητά του αγνοεί το ότι το αντικείμενο της ιδιοκτησίας του χρησιμοποιήθηκε από τον οδηγό για παράνομο σκοπό¹⁶¹.

Η αρχή της αναλογικότητας έχει κριθεί επίσης από το ΔΕΕ σε σχέση με μικρές οικονομικές συνέπειες των προσφευγόντων και σε σχέση με τη διασφάλιση της εκμετάλλευσης των γεωργικών ακινήτων από τους ιδιοκτήτες τους, τη διατήρηση του μόνιμου πληθυσμού σε αγροτικές περιοχές της εφαρμογής του περιοριστικού μέτρου¹⁶² ή ακόμα και ως συνέπεια κατεπείγοντος μέτρου με προσωρινό χαρακτήρα¹⁶³.

Τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις, το ΔΕΕ έκρινε ότι η αποζημίωση όταν περιορίζεται η χρήση της ιδιοκτησίας, συμβάλλει αποφασιστικά στον με στενή έννοια αναλογικό χαρακτήρα της επέμβασης, χωρίς όμως και η έλλειψη της αποζημίωσης να οδηγεί σε δυσανάλογο της επέμβασης στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας¹⁶⁴, παρά τις ενστάσεις των προσφευγόντων για δυσανάλογες ζημίες στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας τους χωρίς αποζημιώσεις.

IV.B.4. Η αποζημίωση

Ο ΧΘΔΕΕ δεν διατυπώνει ρητά ότι οι περιορισμοί που επιβάλλονται στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας πρέπει να συνοδεύονται από αποζημίωση¹⁶⁵. Το ΔΕΚ έκρινε, πριν από είκοσι τρία (23) έτη με τις C-20/00 C-64/00 ότι το δικαίωμα στην ιδιοκτησία των καλλιεργητών δεν προσβάλλεται από την υποχρεωτική θανάτωση και άμεση διάθεση στην αγορά των μη μολυθέντων ψαριών, που επιβάλλεται για την καταπολέμηση ορισμένων νόσων τους από

¹⁶¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 14.1.2021, C-393/19, Okrazhna prokuratura - Haskovo και Apelativna prokuratura - Plovdiv, Αίτηση του Apelativen sad - Plovdiv για την έκδοση προδικαστικής απόφασης, ECLI:EU:C:2021:8, σκ. 53 - 56 και σε Φαμπρικήρη Αλεξάνδρα. 2021. Η δήμηση σε βάρος τρίτου (με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ της 14ης Ιανουαρίου 2021 στην υπόθεση C-393/19, The art of Crime 10/2021, σελ. 280 - 293, λήφθηκε στις 22.5.2023 από: https://theartofcrime.gr/wp-content/uploads/2016/10/Teuxos_10_SELIDOPOISHSH.pdf

¹⁶² Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΕ, 21.5.2019, C-235/17, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας, ECLI:EU:C:2019:432, σκ. 88 - 91 και 124 και εκεί αναφερόμενη νομολογία.

¹⁶³ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 13.6.2017, C-258/14, Eugenia Florescu κ.λπ. κατά Casa Județeană de Pensii Sibiu κ.λπ., ECLI:EU:C:2017:448, σκ. 55.

¹⁶⁴ Βλ. ενδεικτικά σε ΔΕΚ 10.7.2003, Booker Aquacultur Ltd (C-20/00) και Hydro Seafood GSP Ltd (C-64/00) κατά The Scottish Ministers, ECLI:EU:C:2003:397, σκ. 79 - 86, και σε ΔΕΕ, 27.1.2022, C-238/20, «Sătîni-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:57, σκ. 36 .

¹⁶⁵ Αντίστοιχη εμφανίζεται και η νομολογία του ΕΔΔΑ, αν και υπό το φως των περιστάσεων και εφόσον δεν επιτευχθεί η δίκαιη ισορροπία, το δυσανάλογο του βάρους και ο περιορισμός του δικαιώματος στην ιδιοκτησία οδηγεί σε αποζημίωση των θιγόμενων βλ. σχ. σε Οικοδομικός Συνεταιρισμός Αναπήρων και Θυμάτων Πολέμου Αττικής κ.λπ. κατά Ελλάδα, 13.7.2006, § 38 - 41.

το Ηνωμένο Βασίλειο, το οποίο και έλαβε τα προβλεπόμενα από την Οδηγία 93/53 στοιχειώδη μέτρα για την καταπολέμηση των ασθενειών¹⁶⁶. Ναι μεν τα κράτη οφείλουν να τηρούν τις επιταγές, που προέρχονται από τα θεμελιώδη δικαιώματα και οι ρυθμίσεις να εφαρμόζονται από τα ίδια με τρόπο που δεν τα προσβάλλει, πάραυτα η έλλειψη ρύθμισης για την καταβολή αποζημίωσης συνδέθηκε με την αρχή της αναλογικότητας, καθώς κρίθηκε ότι δεν συνιστά υπέρμετρη και απαράδεκτη παρέμβαση, η οποία και θίγει τον πυρήνα της ιδιοκτησίας¹⁶⁷.

Αντίστοιχη εμφανίζεται και η κρίση του ΔΕΕ στην C-56/13, για τη λήψη μέτρων για την καταπολέμηση της γρίπης των πτηνών και την αποκατάσταση ζημιών. Ο νομοθέτης της ΕΕ διατυπώθηκε ότι δύναται μέσω της ευρείας εξουσίας που διαθέτει στη γεωργική πολιτική να αποφασίζει για μερική ή πλήρη αποκατάσταση των ζημιών, που υφίστανται οι επιχειρήσεις. Αυτό, όμως, δε συνεπάγεται και γενική αρχή, η οποία επιβάλλει την αποζημίωση. Ο επιχειρηματίας, ο οποίος και υποχρεώνεται να συνεργαστεί σε ένα επιδημιολογικό μέτρο, διαθέτει μεν το δικαίωμα για αποκατάσταση των ζημιών του (όχι όμως τα διαφυγόντα κέρδη του), αλλά το εθνικό μέτρο που προβλέπει ότι το κράτος μέλος οφείλει να καταβάλλει την αποζημίωση, κρίθηκε ότι δεν εμπίπτει στο δίκαιο της ΕΕ αποτελώντας αποκλειστικά επιλογή του¹⁶⁸.

Με τις πρόσφατες C-234/20 C-238/20, το ΔΕΕ έκρινε, ότι η λήψη μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος βάσει οδηγιών για τα πτηνά και τους οικοτόπους, η οποία και απλά απαγορεύει την εγκατάσταση φυτείας βακκινίου σε τυρφώνες, λόγω του δικτύου Natura 2000, θα αποτελούσε υπέρμετρη και ανεπίτρεπτη επέμβαση στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 ΧΘΔΕΕ, χωρίς την αποζημίωση για όσους θίγονται. Ωστόσο, εισάγοντας την παραμετροποίηση του χρόνου κτήσης των γαιών από τη Sātiņi-S, διατύπωσε ότι η εταιρεία δεν θα μπορούσε να αγνοεί την ύπαρξη των περιορισμών και κατά συνέπεια δεν δικαιούται αποζημίωσης¹⁶⁹. Στη συνέχεια, αναφερόμενο στην νομολογία του με τις

¹⁶⁶ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ 10.7.2003, Booker Aquacultur Ltd (C-20/00) και Hydro Seafood GSP Ltd (C-64/00) κατά The Scottish Ministers, ECLI:EU:C:2003:397, σκ. 79 - 86.

¹⁶⁷ Βλ. σχ. σε ΔΕΚ 10.7.2003, Booker Aquacultur Ltd (C-20/00) και Hydro Seafood GSP Ltd (C-64/00) κατά The Scottish Ministers, ECLI:EU:C:2003:397, σκ. 86, 88, 90, 92 - 93.

¹⁶⁸ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 22.5.2014, C-56/13, Érsekcsanádi Mezőgazdasági Zrt κατά Bács-Kiskun Megyei Kormányhivatal, ECLI:EU:C:2014:352, σκ. 48 - 52.

¹⁶⁹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 27.1.2022, C-234/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:56 σκ. 65.

ΔΕΚ C-20/00 C-64/00, έκρινε ότι ενδείκνυται η μερική ή πλήρης αποζημίωση των κυρίων των γαιών από τα κράτη μέλη, χωρίς ωστόσο να συνάγεται και αντίστοιχη υποχρέωση της ΕΕ προς τούτο, ενώ διατυπώνει ότι και η αποζημίωση που δύναται να θεσπίσει το κράτος μέλος, μπορεί να είναι και σημαντικά κατώτερη της ζημίας της επιχείρησης¹⁷⁰.

Τέλος, με τη ΔΕΕ C-251/21, το δικαστήριο παρέμεινε σταθερό στην κρίση του για την προστασία της φύσης και του περιβάλλοντος ως γενικού σκοπού, καθώς δεν συνιστά απόλυτο προνόμιο, το οποίο και δύναται να περιορίζει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία των επιχειρήσεων. Η λήψη όμως από τις επιχειρήσεις αποζημίωσης για τις ζημίες τους που μπορούν να λάβουν, εξαρτάται από το κατά πόσο η ενίσχυση είναι συμβατή με την εσωτερική αγορά, η οποία και θέτει προϋποθέσεις υπό το πρίσμα του δικαίου της ΕΕ και αφορούν στο αν είναι ή όχι προβληματικές. Εν τέλει, το ΔΕΕ έκρινε ότι οι οικονομικές και χρηματοπιστωτικές δυσχέρειες των επιχειρήσεων καθιστούν μη συμβατή με την εσωτερική αγορά τη λήψη της ανάλογης ενίσχυσης¹⁷¹.

¹⁷⁰ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 27.1.2022, C-234/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:56 σκ. 66 - 67 και ΔΕΕ, 27.1.2022, C-238/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:57 σκ. 36 - 37.

¹⁷¹ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 28.4.2022, C-251/21, «Piltenes meži» SIA κατά Lauku atbalsta dienests, ECLI:EU:C:2022:311, σκ. 92 - 96.

V. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Η βαθιά υπαρξιακή κρίση της ΕΕ, με τις φυγόκεντρες τάσεις και τις ακραίες φωνές που την παρουσιάζουν υπαίτια και βάλουν εναντίον της ως πηγή εθνικών δεινών, αποτελεί το έναυσμα για την αντιμετώπιση των επιχειρημάτων τους, μέσα από την αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁷². Θεμέλιος λίθος με εξέχουσα θέση αποτελεί η προστασία τους από την ΕΕ, ούτως ώστε οι πολίτες να αισθάνονται ασφαλείς, ενόψει των σύγχρονων προβλημάτων που αφορούν την περιβαλλοντική και κλιματική κρίση, τις συναλλαγές τους και την οικονομική δυστοκία, τη δημόσια υγεία, τις τρομοκρατικές επιθέσεις, ή την απειλή ενός πυρηνικού πολέμου που θα αφανίσει την ανθρωπότητα.

Ο ΧΘΔΕΕ, ο οποίος και έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες κατά το άρθρο 6 § 1 εδ. α' ΣΕΕ απευθυνόμενος στην ΕΕ, στα όργανά της και στα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της ΕΕ (κατά το άρθρο 51 § 1 του ΧΘΔΕΕ), καλείται να εμβαθύνει στην ευρωπαϊκή ενοποίηση απονέμοντας πλέον αρμοδιότητες σε πεδία που δεν αποτελούσαν πεδίο εφαρμογής της νομοθεσίας της ΕΕ, αλλά αποκλειστικά των κρατών μελών. Η σημασία του στην εξέλιξη της εγκαθίδρυσης της οικονομικής και νομισματικής ΕΕ, δίνοντας μέσα από αυτόν και το στίγμα της κοινωνικής και ανθρώπινης διάστασης της ένωσης με τον αμέριστο σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα, αποτελεί την ευκαιρία που δεν πρέπει να αγνοηθεί για τη μελλοντική ενιαία πορεία της.

Η σημασία της προστασίας της ιδιοκτησίας, ως θεμελιώδους δικαιώματος, από πολύ νωρίς έδωσε αξιόλογες αποφάσεις του ΔΕΚ, εντάσσοντάς την στον κατάλογο με τα κοινοτικά θεμελιώδη δικαιώματα μαζί με την επαγγελματική ελευθερία. Σημαντικές υποθέσεις έχουν κριθεί από τα ενωσιακά δικαστήρια, όσον αφορά στη σύγκρουση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας με την προστασία του περιβάλλοντος και τη δημόσια υγεία, ως υπέρτερους σκοπούς γενικής ωφέλειας που δικαιολογούν τις παρεμβάσεις, το δίκτυο Natura 2000 και την προστασία των άγριων ζώων και πτηνών. Αντίστοιχα, κρίσιμες είναι και οι αποφάσεις των ενωσιακών δικαστηρίων κατά της διάδοσης της χρήσης των πυρηνικών όπλων και των

¹⁷² Βλ. σχ. σε Βηλαρά Μιχαήλ. 2017. "Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετώπι με σύγχρονες προκλήσεις". Νομικό Βήμα 6: 1285 - 1295.

περιοριστικών μέτρων λόγω ΚΕΠΠΑ, για τη διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης και την αποφυγή εχθροπραξιών.

Η προστασία της ιδιοκτησίας αποτελεί βασικό ανθρώπινο δικαίωμα με το οποίο κατοχυρώνεται και ο σεβασμός όλων των περιουσιακών στοιχείων του. Η παγκόσμια οικονομική κρίση και η ύφεση που ακολούθησε έθεσε σε αμφισβήτηση την οικονομική διακυβέρνηση στη ζώνη του ευρώ και κλόνησε την εμπιστοσύνη των ευρωπαίων πολιτών. Η κατοχύρωση του σεβασμού του ΧΘΔΕΕ από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, ακόμα και όταν δρουν έξω από το νομικό τους πλαίσιο¹⁷³ και παρότι κρίθηκε ότι δεν συνέβαλε η Επιτροπή σε παραβίαση του άρθρου 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ, φαίνεται να ανοίγει τη δυνατότητα ελέγχου από το ΔΕΕ για κρίσιμα ζητήματα δικαστικής προστασίας. Ο επόμενος σημαντικός εντοπισμός, σε σχέση με τα μέτρα λιτότητας και τον ΧΘΔΕΕ, δόθηκε στην απόφαση Florescu¹⁷⁴ και με περαιτέρω εξέλιξη στην απόφαση για τη μείωση των μισθών των πορτογάλων δικαστών¹⁷⁵ και συνεχίζεται. Ωστόσο, αποτελεί γενική παραδοχή ότι υφίσταται ένα μεγάλο θεσμικό κενό στην επάρκεια της δημοσιονομικής εποπτείας στον πυρήνα της ευρωζώνης και σε ότι αφορά στην διαδικασία σύναψης και εφαρμογής στα ζητήματα των μηχανισμών στήριξης και μνημονίων. Ο μετέπειτα δικαστικός έλεγχος δεν αποτελεί πανάκεια, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ένα ατελές μοντέλο οικονομικής ενοποίησης, που όφειλε να έχει στο επίκεντρο την προστασία του μέσου και συνετού πολίτη, καθώς και των επιχειρήσεων, έτσι ώστε να είναι ανταγωνιστικές και να επιβιώνουν στο διεθνές περιβάλλον.

Με δεδομένο το εύρος των δραστηριοτήτων της ΕΕ, το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ εμφανίζεται συχνά ως νομική βάση για την αξιολόγηση δικαστικά των φερόμενων ως περιορισμών στην ανεμπόδιση και ελεύθερη άσκηση του δικαιώματος στην ιδιοκτησία, από φυσικά και νομικά πρόσωπα. Ήδη, η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει επεκτείνει το εύρος εφαρμογής του αντίστοιχου άρθρου 1 του ΠΠΠ εντυπωσιακά, καταλαμβάνοντας όλες τις

¹⁷³ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 20.9.2016, C-8/15 P έως C-10/15 P, Ledra Advertising Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 67.

¹⁷⁴ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 13.6.2017, C-258/14, Eugenia Florescu κ.λπ. κατά Casa Județeană de Pensii Sibiu κ.λπ., ECLI:EU:C:2017:448.

¹⁷⁵ Βλ. σχ. σε ΔΕΕ, 27.2.2018, C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses κατά Tribunal de Contas, ECLI:EU:C:2018:117.

εκφάνσεις της έννοιας και σύμφωνα με ίδια κριτήρια, χωρίς προσκόλληση στον τρόπο με τον οποίο το αντιλαμβάνεται η κάθε εθνική έννομη τάξη.

Η αρχή της αναλογικότητας, η οποία και εξετάζεται από τη νομολογία των ενωσιακών δικαστηρίων σε συνδυασμό με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, δίνει σε πολλές αποφάσεις τους επιτρεπόμενους περιορισμούς, ούτως ώστε να μην υπερβαίνονται τα όρια του κατάλληλου και του αναγκαίου μέτρου, προκειμένου να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος σκοπός και να μην προσβάλλεται το δικαίωμα στην ιδιοκτησία. Πάραυτα, η ευρεία διακριτική εξουσία του ενωσιακού νομοθέτη εμφανίζει μόνο την πρόδηλη δυσαρμονία κατά την εφαρμογή της εν λόγω αρχής με τη κατά βάση δικαιολόγηση των επίδικων μέτρων, ως ανταποκρινόμενα στο γενικό συμφέρον και στους στόχους της ΕΕ.

Το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ προστατεύει και επιβεβαιώνει τις ειδικότερες εξουσίες, όσον αφορά στη χρήση και στη διάθεση των αγαθών, καθώς ανταποκρίνεται ως ατομικό δικαίωμα στο ενωσιακό οικονομικό σύνταγμα και στην προστασία της ιδιωτικής περιουσίας. Παρατηρείται, όμως, μία τάση υπέρ της δημοσιονομικής πολιτικής της ΕΕ και της θεμιτότητας των περιορισμών, η οποία και στενεύει τα αντικειμενικά όρια της προστασίας της ιδιοκτησίας, καθώς δεν υφίσταται συμπαγής νομολογία για την έγκαιρη και δίκαιη αποζημίωση ως αποτέλεσμα της στέρησης (αν και προβλεπόμενη από το γράμμα του άρθρου), είτε ακόμα και στην περίπτωση των περιορισμών στη χρήση των αγαθών. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η διατύπωση του ΧΘΔΕΕ στο άρθρο 17 § 1 ορίζει ως προϋπόθεση της στέρησης της ιδιοκτησίας τη δίκαιη και έγκαιρη αποζημίωση προς τον ιδιοκτήτη, καθώς σε αντίθετη περίπτωση, εντείνεται το αίσθημα ανασφάλειας των θιγόμενων, ενώ εμφανίζεται και μειωμένη η παρεχόμενη από το ΧΘΔΕΕ προστασία σε σχέση με το ελληνικό Σύνταγμα.

Το άρθρο 51 του ΧΘΔΕΕ αποτελεί, επίσης, βάση για την απόρριψη προσφυγών, όσον αφορά στην εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ και στο άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ. Η επιφυλακτικότητα από την επιθυμία των συντακτών του ΧΘΔΕΕ στην εφαρμογή των εθνικών συνταγματικών κανόνων σε αμιγώς εθνικές υποθέσεις αντανakλάται στην νομολογία των ενωσιακών δικαστηρίων. Τίθενται ωστόσο ερωτήματα, από μερίδα της

θεωρίας, για το κατά πόσο εξακολουθούν να αποτελούν αποκλειστικά κρατικές υποθέσεις στην παρούσα χρονική περίοδο, με την εξέλιξη της ΕΕ και του δικαίου της¹⁷⁶.

Η παράλληλη εφαρμογή του ΧΘΔΕΕ, της ΕΣΔΑ και των εθνικών Συνταγμάτων θέτει σε κάθε κράτος μέλος με διαφορετικό τρόπο ειδικά θέματα που συνδέονται με την έννομη τάξη του. Ήδη, οι ελληνικές υποθέσεις αποτελούν δυσανάλογο μεγάλο μέρος των προσφυγών ενώπιον του ΕΔΔΑ για θέματα προστασίας της ιδιοκτησίας, με τον αριθμό των προσφυγών που γίνονται να δεκτές να δείχνει την απόκλιση μεταξύ του ΕΔΔΑ και των εθνικών δικαστηρίων¹⁷⁷.

Με το άρθρο 17 § 1 του ΧΘΔΕΕ και την εφαρμογή του από τα ενωσιακά δικαστήρια σημειώνεται μια σταδιακή πρόοδος στην αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος στην ιδιοκτησία στα πλαίσια της ΕΕ. Στην πρόκληση της βελτίωσης της προστασίας της ιδιοκτησίας με την πρόσβαση στο δίκαιο του ΧΘΔΕΕ συμμετέχουν τα εθνικά δικαστήρια με την αποστολή προδικαστικών ερωτημάτων¹⁷⁸, ούτως ώστε να παρακολουθείται και η δράση της ΕΕ από τον ΧΘΔΕΕ, ως θεμελιώδες καθήκον, σύμφωνα με το ευρωπαϊκό δίκαιο.

¹⁷⁶ Βλ. σχ. σε Τζέμο Βασίλη. 2019. " ΤΙΤΛΟΣ VII ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ Άρθρο 51. Πεδίο εφαρμογής" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 630 - 632.

¹⁷⁷ Βλ. σχ. σε Χορομίδα Ιωάννη. 2022. Ο καθορισμός της πλήρους αποζημίωσης από αναγκαστική απαλλοτρίωση και η επίδραση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, σελ. 14, λήφθηκε στις 1.5.2023 από: https://www.esdi.gr/wp-content/uploads/2022/seminars/05/anagkastiki-apallotr/horomidis_2022.pdf

¹⁷⁸ Βλ. σχ. σε Σκουρή Βασίλειο. 2023. Ο διάλογος μεταξύ ελληνικών δικαστηρίων και του ΔΕΕ, λήφθηκε στις 5.6.2023: <https://www.kathimerini.gr/society/562429825/o-dialogos-metaxy-ellinikon-dikastirion-kai-toy-dee/> για την αναγκαιότητα του διαλόγου για το ενωσιακό δίκαιο, καθώς και για τα στοιχεία των επίσημων στατιστικών του ΔΕΕ, οι οποίες και αποτυπώνουν ότι από τις 546 προδικαστικές παραπομπές του έτους 2022 μόνο 4 προέρχονται από ελληνικά δικαστήρια.

Βιβλιογραφία

Αβραάμ Μέλανη. 2022. "Η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας από το ΔΕΕ". Ευρωπαϊκό Δίκαιο 1: 22 - 36.

Βηλαράς Μιχαήλ. 2017. "Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμέτωπη με σύγχρονες προκλήσεις". Νομικό Βήμα 6: 1285 - 1295.

Βηλαράς Μιχαήλ. 2017. "Κρίση χρέους και ζητήματα δικαστικής προστασίας στην πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ". Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου 8-9: 767 - 781.

Γέροντας Απόστολος. 2023. Το δικαίωμα ιδιοκτησίας και η αναγκαστική απαλλοτρίωση. Κατ' άρθρο ερμηνεία του ν. 2882/2001. Εκδόσεις Σάκκουλα.

Δαγτόγλου Πρόδρομος. 2012. Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα. Εκδόσεις Σάκκουλα.

Ηλιάδου Αικατερίνη. 2020. "Άρθρο 5 (πρώην άρθρο 5 της ΣΕΚ) [Θεμελιώδεις αρχές]" σε Συνθήκη της Λισαβόνας. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ.: 88 - 97.

Ηλιοπούλου - Στράγγα Τζούλια. 2018. Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όψεις της πολυεπίπεδης προστασίας στον ευρωπαϊκό χώρο. Εκδόσεις Σάκκουλα.

Ιωαννίδης Μιχαήλ. 2019. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 229 - 245.

Ιωαννίδης Μιχαήλ. 2014. "Ο θεσμός της χρηματοδοτικής στήριξης ως μέσο ευρωπαϊκής οικονομικής διακυβέρνησης Προέλευση, Εξέλιξη και Κωδικοποίηση στον Κανονισμό 472/2013" Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 2: 146 - 162.

Καραγιάννης Βασίλειος. 2022. Η δεσμευτικότητα του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Έναντι των κρατών μελών και των ιδιωτών. Νομική Βιβλιοθήκη.

Καραγκούνη Βασιλική. 2018. "Περιορισμοί της αρχής ne bis in idem από το ΔΕΕ - Προϋποθέσεις σώρευσης διοικητικών διώξεων ή κυρώσεων «ποινικού» χαρακτήρα και ποινικών διώξεων ή κυρώσεων" Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου 7: 657 - 661.

Καυκά Χαρά. 2020. "Η αρχή της δίκαιης ισορροπίας στη νομολογία του Στρασβούργου και η εφαρμογή της από τον Έλληνα δικαστή" *Περιβάλλον και Δίκαιο* 2: 194 - 201.

Κουκούλη - Σπηλιωτοπούλου Σοφία. 2013. "Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: πεδίο εφαρμογής και ελληνική νομολογία (με αφορμή τη ΔΕΕ 26.2.2013, C-617/10, Akerberg Fransson)" *Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου* 2: 176 - 185.

Κτενίδης Ιωσήφ. 2020. "Τα ελληνικά Δικαστήρια και το δίκαιο του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων" *Αρμενόπουλος* 9: 1441 - 1469.

Κωστοπούλου Μ. - Α. 2017. "Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο Εις την Σύμβαση περί προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών [ΝΔ 53/1974 9 (ΦΕΚ Α' 256)] Άρθρο 1 Προστασία της ιδιοκτησίας" *Σισυλιάνος Λ. Α. (επιμ.)*. 2017. *Νομική Βιβλιοθήκη*. Σελ. 767 - 815.

Λέντζης Δημοσθένης. 2020. "Άρθρο 17 [Δικαίωμα ιδιοκτησίας]" σε *Συνθήκη της Λισαβώνας*. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. *Εκδόσεις Σάκκουλα*. Σελ.: 2176 - 2179.

Λέντζης Δημοσθένης. 2020. "Άρθρο 345 (πρώην άρθρο 245 της ΣΕΚ) [Καθεστώς της ιδιοκτησίας στα κράτη μέλη]" σε *Συνθήκη της Λισαβώνας*. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. *Εκδόσεις Σάκκουλα*. Σελ.: 2021 - 2023.

Μαργαρίτης Μιχαήλ. 2019. *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και των Πρωτοκόλλων υπ' αριθμ. 1, 6, 7 και 13. Μια συνοπτική ερμηνεία*. Π. Ν. Σάκκουλας.

Μίντζας Θεολόγος. 2022. *Προστασία του Περιβάλλοντος και ιδιοκτησία ακινήτων*. *Νομική Βιβλιοθήκη*.

Παυλόπουλος Προκόπιος. 2016. "Νομική φύση και έννομες συνέπειες της σύμπραξης των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της σύναψης μνημονίων. Σχολιασμός των αποφάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης "Pringle" (C-370/12) και "Ledra Advertising Ltd κλπ" (C-8/15P)". *Εφημερίδα διοικητικού δικαίου* 10: 498 - 502

Περάκης Μανώλης. 2015. *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. *Νομική Βιβλιοθήκη*.

Πρεβεδούρου Ευγενία. 2011. "Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: σχέση ανταγωνισμού ή αλληλοσυμπλήρωσης". Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 2: 279 - 302.

Πρεβεδούρου Ευγενία. 1997. "Η αρχή της αναλογικότητας στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων". Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου 2: 247 - 296.

Πουικλή Κλεονίκη. 2020. "Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (European Green Deal): Μια πρώτη ανάγνωση, μια πρώτη αξιολόγηση". Περιβάλλον και Δίκαιο 1: 81 - 87.

Σαφούρης Γεώργιος. 2021. Η προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΕ ως μέσο προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Νομική Βιβλιοθήκη.

Σαχπεκίδου Ευγενία. 2020. "Άρθρο 17 Δικαίωμα ιδιοκτησίας" σε Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ε. Σαχπεκίδου - Χ. Ταγαράς (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 193 - 219.

Σκουρής Βασίλειος. 2023. Ο διάλογος μεταξύ ελληνικών δικαστηρίων και του ΔΕΕ, λήφθηκε στις 5.6.2023: <https://www.kathimerini.gr/society/562429825/o-dialogos-metaxy-ellinikon-dikastirion-kai-toy-dee/>

Σκουρής Βασίλειος. 2020. "ΤΙΤΛΟΣ VII ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ Άρθρο 51 [Πεδίο Εφαρμογής]" σε Συνθήκη της Λισαβόνας. Β. Σκουρής (επιμ.). 2020. Εκδόσεις Σάκκουλα. Σελ.: 2371 - 2374.

Τζέμος Βασίλης. 2019. "Εισαγωγή - Προοίμιο" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 1 - 16.

Τζέμος Βασίλης. 2019. " ΤΙΤΛΟΣ VII ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΔΙΕΠΟΥΝ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ Άρθρο 51. Πεδίο εφαρμογής" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 604 - 632.

Τζέμος Βασίλης. 2019. "Άρθρο 52. Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών" σε Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Ερμηνεία κατ' άρθρο. Β. Τζέμος (επιμ.). 2020. Νομική Βιβλιοθήκη. Σελ. 633 - 657.

Τζέμος Βασίλης. 2019. Το πεδίο εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ και η ενιαία εφαρμογή του ΧΘΔΕΕ από την διοικητική, την πολιτική και την ποινική δικαιοσύνη, λήφθηκε στις 6.5.2023 από:

http://www.esdi.gr/nex/images/stories/pdf/epimorfosi/2019/tzemos_2019.pdf

Τζέμος Βασίλης. 2019. Η ώριμη αναλογικότητα. Η αναλογικότητα των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως κανόνας του Συνταγματικού Δικαίου και του Δικαίου της ΕΕ που δεν περιλαμβάνει την αναλογικότητα σε στενή έννοια, λήφθηκε στις 19.5.2023 από:

<https://ddikastes.gr/%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CE%B3-%CF%84%CE%B6%CE%AD%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B7-%CF%8E%CF%81%CE%B9%CE%BC%CE%B7-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84/>

Τζέμος Βασίλης. 2018. Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων και πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, Δημόσιο Δίκαιο 3/2018, σελ. 211 - 225, λήφθηκε στις 13.4.2023 από:

http://www.publiclawjournal.com/docs/2018/2_3/2018_3_2_3_tzemos.pdf

Φαμπρικήρη Αλεξάνδρα. 2021. Η δήμευση σε βάρος τρίτου (με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ της 14 ης Ιανουαρίου 2021 στην υπόθεση C-393/19, The art of Crime 10/2021, σελ. 280 - 293, λήφθηκε στις 22.5.2023 από: https://theartofcrime.gr/wp-content/uploads/2016/10/Teuxos_10_SELIDOPOISHSH.pdf

Χιώλος Κωνσταντίνος. 2013. "Η προστασία της περιουσίας κατά την ΕΣΔΑ". Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου 1: 54 - 56.

Χορομίδης Ιωάννης. 2022. Ο καθορισμός της πλήρους αποζημίωσης από αναγκαστική απαλλοτρίωση και η επίδραση της νομολογίας του ΕΔΔΑ, σελ. 1 - 14, λήφθηκε στις 1.5.2023 από: https://www.esdi.gr/wp-content/uploads/2022/seminars/05/anagkastiki-apallotr/horomidis_2022.pdf

Χορομίδης Ιωάννης. 2016. "Η συρρίκνωση της συνταγματικής προστασίας της ιδιοκτησίας μέσω των διατάξεων του άρθρου 7Α". Ελληνική Δικαιοσύνη 3: 691 - 709.

Χορομίδης Ιωάννης. 2004. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση. Ιδιωτική έκδοση.

Χορομίδης Κωνσταντίνος, 2008. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση. Ιδιωτική έκδοση.

Locke John. 1683. Second Treatise on Government, λήφθηκε στις 14.4.2023 από:
<https://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm>

Νομολογία ΠΕΚ, ΓΔ, ΔΕΚ και ΔΕΕ

- ΠΕΚ, 23.10.2003, T-65/98, Van den Bergh Foods Ltd κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:T:2003:281
- ΓΔ, 5.2.2013, T-494/10, Bank Saderat Iran κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, ECLI:EU:T:2013:59
- ΓΔ, 13.7.2018, T-680/13, Dr. K. Chrysostomides & Co. LLC κ.λπ. κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κ.λπ., ECLI:EU:T:2018:486
- σε ΓΔ, 24.10.2018, T-400/17, Deza, a.s. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ECLI:EU:T:2018:712
- ΓΔ, 23.5.2019, T-107/17, Frank Steinhoff κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, ECLI:EU:T:2019:353

- ΔΕΚ, 17.12.1970, C-11/70, Internationale Handelsgesellschaft/Einfuhr-und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel, ECLI:EU:C:1970:114
- ΔΕΚ, 14.5.1974, C-4/73, J. Nold, Kohlen - und Baustoffgroßhandlung κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:1974:51
- ΔΕΚ, 13.12.1979, C-44/79, Liselotte Hauer κατά Ομοσπόνδου κράτους της Ρηνανίας-Παλατινάτου, ECLI:EU:C:1979:290
- ΔΕΚ, 9.12.1982, C- 258/81, Μεταλλουργική Χάλυψ Α.Ε. κατά Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:1982:422
- ΔΕΚ, 6.11.1984, C-182/83, Robert Fearon & Company Limited κατά Irish Land Commission, ECLI:EU:C:1984:335
- ΔΕΚ, 11.7.1989, C-265/87, Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG κατά Hauptzollamt Gronau, ECLI:EU:C:1989:303
- ΔΕΚ, 13.7.1989, Hubert Wachauf κατά Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft., ECLI:EU:C:1989:321

- ΔΕΚ, 5.10.1994, C-280/93, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης., ECLI:EU:C:1994:367
- ΔΕΚ, 30.7.1996, C-84/95, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v Minister for Transport, Energy and Communications and others, ECLI:EU:C:1996:312
- ΔΕΚ, 29.4.1999, C-293/97, The Queen κατά Secretary of State for the Environment και Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte H.A. Standley κ.λπ. και D.G.D. Metson κ.λπ., ECLI:EU:C:1999:215
- ΔΕΚ, 10.12.2002, C-491/01, The Queen κατά Secretary of State for Health, ex parte British American Tobacco (Investments) Ltd και Imperial Tobacco Ltd., ECLI:EU:C:2002:741
- ΔΕΚ, 12.5.2003, C-347/03, Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia και Agenzia regionale per lo sviluppo rurale (ERSA) κατά Ministero delle Politiche Agricole e Forestali., ECLI:EU:C:2005:285
- ΔΕΚ 10.7.2003, Booker Aquacultur Ltd (C-20/00) και Hydro Seafood GSP Ltd (C-64/00) κατά The Scottish Ministers, ECLI:EU:C:2003:397
- ΔΕΚ, 14.12.2004, C-210/03, The Queen, αιτήσσει των: Swedish Match AB και Swedish Match UK Ltd κατά Secretary of State for Health. ECLI:EU:C:2004:802
- ΔΕΚ, 3.9.2008, C-402/05 P και C-415/05 P, Yassin Abdullah Kadi και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ECLI:EU:C:2008:461
- ΔΕΕ, 22.12.2010, C-279/09, DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v Bundesrepublik Deutschland, ECLI:EU:C:2010:811
- ΔΕΚ, 16.11.2011, C-548/09, Bank Melli Iran κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2011:735
- ΔΕΕ, 9.2.2012, C-277/10, Martin Luksan κατά Petrus van der Let, ECLI:EU:C:2012:65
- ΔΕΕ, 15.11.2012, C-539/10 και C-550/10, Stichting Al-Aqsa κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Βασίλειο των Κάτω Χωρών κατά Stichting Al-Aqsa, ECLI:EU:C:2012:711

- ΔΕΕ, 27.11.2012, C-370/12, Thomas Pringle κατά Government of Ireland κ.λπ., ECLI:EU:C:2012:756
- ΔΕΕ, 15.1.2013, C-416/10, Jozef Križan κ.λπ. κατά Slovenská inšpekcia životného prostredia, ECLI:EU:C:2013:8
- ΔΕΕ, 22.1.2013, C-283/11, Sky Österreich GmbH κατά Österreichischer Rundfunk, C-501/11 ECLI:EU:C:2013:28
- ΔΕΕ, 31.1.2013, C-12/11, Denise McDonagh κατά Ryanair Ltd, ECLI:EU:C:2013:43
- ΔΕΕ, 26.2.2013, C-617/10, Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson. ECLI:EU:C:2013:105
- ΔΕΕ, 18.7.2013, C-501/11, Schindler Holding Ltd κ.λπ. κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ECLI:EU:C:2013:522
- ΔΕΕ, 28.11.2013, C-348/12, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά Manufacturing Support & Procurement Kala Naft Co., Tehran, ECLI:EU:C:2013:776
- ΔΕΕ, 6.3.2014, C-206/13, Cruciano Siragusa κατά Regione Sicilia - Soprintendenza Beni Culturali e Ambientali di Palermo, ECLI:EU:C:2014:126
- ΔΕΕ, 30.4.2014, C-390/12, Robert Pflieger κ.λπ., ECLI:EU:C:2014:281
- ΔΕΕ, 22.5.2014, C-56/13, Érsekcsanádi Mezőgazdasági Zrt κατά Bács-Kiskun Megyei Kormányhivatal, ECLI:EU:C:2014:352
- ΔΕΕ, 25.9.2014, C-199/14, János Kárász κατά Nyugdíjfolyósító Igazgatóság, ECLI:EU:C:2014:2243.
- ΔΕΕ, 11.12.2014, C-282/14, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Usługowe «Stylinart» sp. z o.o. κατά Skarb Państwa - Wojewoda Podkarpacki και Skarb Państwa - Prezydent Miasta Przemyśla, ECLI:EU:C:2014:2486
- ΔΕΕ, 7.4.2016, C-266/15 P, Central Bank of Iran κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2016:208
- ΔΕΕ, 9.6.2016, C-78/16 και C-79/16, Giovanni Pesce κ.λπ. κατά Presidenza del Consiglio dei Ministri - Dipartimento della Protezione Civile κ.λπ., ECLI:EU:C:2016:428

- ΔΕΕ, 13.6.2017, C-258/14, Eugenia Florescu κ.λπ. κατά Casa Județeană de Pensii Sibiu κ.λπ., ECLI:EU:C:2017:448
- ΔΕΕ, 27.2.2018, C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses κατά Tribunal de Contas, ECLI:EU:C:2018:117
- ΔΕΕ, 6.3.2018, C-52/16 και C-113/16, SEGRO" Kft. και Günther Horváth κατά Vas Megyei Kormányhivatal Sárvári Járási Földhivatala και Vas Megyei Kormányhivatal, ECLI:EU:C:2018:157.
- ΔΕΕ, 29.11.2018, C-600/16, National Iranian Tanker Company κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ECLI:EU:C:2018:966.
- ΔΕΕ, 21.5.2019, C-235/17, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ουγγαρίας, ECLI:EU:C:2019:432
- ΔΕΕ, 30.4.2020, C-818/19 και C-878/19 μη δημοσιευθείσα, „MARVIK - PASTROGOR“ EOOD και „RODES - 08“ EOOD κατά Narodno sabranie na Republika Bulgaria και Darzhavata, predstavlyavana ot Ministara na finansite, ECLI:EU:C:2020:314
- ΔΕΕ, 16.12.2020, C-597/18 P (Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-597/18 P, C-598/18 P, C-603/18 P, C-604/18 P), Συμβούλιο κατά K. Chrysostomides & Co. κ.λπ., ECLI:EU:C:2020:1028
- ΔΕΕ, 14.1.2021, C-393/19, Okrazhna prokuratura - Haskovo και Apelativna prokuratura - Plovdiv, Αίτηση του Apelativen sad - Plovdiv για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, ECLI:EU:C:2021:8
- ΔΕΕ, 27.1.2022, C-234/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:56
- ΔΕΕ, 27.1.2022, C-238/20, «Sātiņi-S» SIA, ECLI:EU:C:2022:57
- ΔΕΕ, 28.4.2022, C-251/21, «Piltenes meži» SIA κατά Lauku atbalsta dienests, ECLI:EU:C:2022:311
- ΔΕΕ, 5.5.2022, C-83/20, BPC Lux 2 Sàrl κ.λπ. κατά Banco de Portugal κ.λπ., ECLI:EU:C:2022:346
- ΔΕΕ, 1.8.2022, C-352/20, HOLD Alapkezelő, ECLI:EU:C:2022:606
- ΔΕΕ, 8.9.2022, Ministerstvo životního prostředí (Perroquets Ara hyacinthe), ECLI:EU:C:2022:642

- ΔΕΚ, 22.10.2022, Staat der Nederlanden κατά Essent NV (C-105/12), Essent Nederland BV (C-105/12), Eneco Holding NV (C-106/12) και Delta NV (C-107/12), ECLI:EU:C:2013:677

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.